מנזר מהתקופה הביזנטית ושרידי יישוב מהתקופה האסלאמית בחורבת מעון

פרחיה נחשוני וגרגורי סרי

חורבת מעון (ח׳ירבת אל־מעין) שבנגב הצפוני־המערבי משתרעת על שטח של מאות דונמים משני צדי כביש צומת מעון – קיבוץ נירים, בין הקיבוצים ניר־עוז ונירים (איור 1). בחלק ניכר מן האתר נטוע יער וסביבו שטחי עיבוד חקלאיים. קרקעות לס וגבעות מתונות מאוד מאפיינות את האזור. באתר נמצאו בורות מים קדומים רבים; חלקם נסתם, ובחלקם נעשה שימוש בעת המודרנית. מהכפר הקטן שהיה במקום (הוקם בראשית המאה הכ׳) שרד מבנה בית ספר. בשטח האתר נמצאו מצבורי פסולת של בתי יוצר מהתקופה הביזנטית.

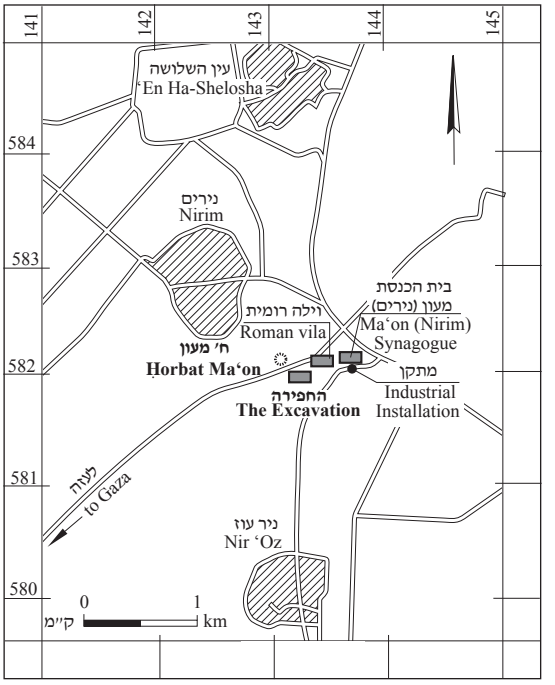

איור 1. מפת איתור.

אבסביוס זיהה את המקום עם מנואיס, שהייתה מרכז האחוזה הקונסטנטינית (Saltus Constantiniiaces) בחלקו המערבי של לימס פלסטינה, ועם מדמנה שבנחלת יהודה (יהושע טו:31; Notley and Safrai 2005:123). הירונימוס זיהה את מדמנה עם היישוב האזרחי במנואיס (Menois Oppidum; Notley and Safrai 2005:123). אבי־יונה (תשכ״ג:168; Avi-Yonah 1954:74, Pl. 9) זיהה את חורבת מעון עם מנואיס, שבה ישב גדוד פרשים אילריים שנזכר ב־Notitia Dignitatum, והיישוב האזרחי היה לדעתו בעבסאן (ברצועת עזה). לדעת גיחון (תשל״ה:153), המצודה הצבאית של הלימס נמצאת כ־8 ק״מ ממערב לחורבת מעון, בתוך רצועת עזה, וחורבת מעון היא היישוב האזרחי שנזכר על ידי הירונימוס (ר׳ גם Appelbaum and Gichon 1967:40–41).

במהלך סלילת הכביש לקיבוץ ניר־עוז נתגלה בית כנסת מהתקופה הביזנטית בחורבת מעון (אבי־יונה תשכ״א; לוי תשכ״א; רחמני תשכ״א; יוגב תשמ״ז; מגנס תשמ״ז:216–221), ובעת סלילת תוואי חלופי לכביש, שהוסט בעקבות הגילוי, התגלה מתקן תעשייה (מירון ונגב תש״ל). כ־200 מ׳ מצפון לחפירה המדווחת כאן (ר׳ להלן) חפרה אלדר־ניר וילה רומית (הרשאה מס׳ A-1161; לא פורסמה). במהלך השנים נמצאו בחורבה כותרת שיש, ועליה כתובת, הקדשה לקדוש סטפנוס ממנואיס (Figueras 1996:271–273, Photo 2), ושתי מצבות קבורה מהמאה הו׳ לסה״נ: באחת היו שתי כתובות שהוזכרו בהן הכומר זנו והנזיר אליאס — הם מתו בהפרש של כמה שנים זה מזה ונקברו באותו קבר; באחרת נזכרו שם המבורכות גרגוריה ואמנוקסיה (או אמנזיה) (Di Segni 1997:686–687, Nos. 235*, 236*).

בחפירה המדווחת להלן (נ״צ רי״ח 14307–26/58186–98; רי״ר 09307–26/08186–98) נפתחו שלושה שטחים (A–C; איור 2), ונמצאו

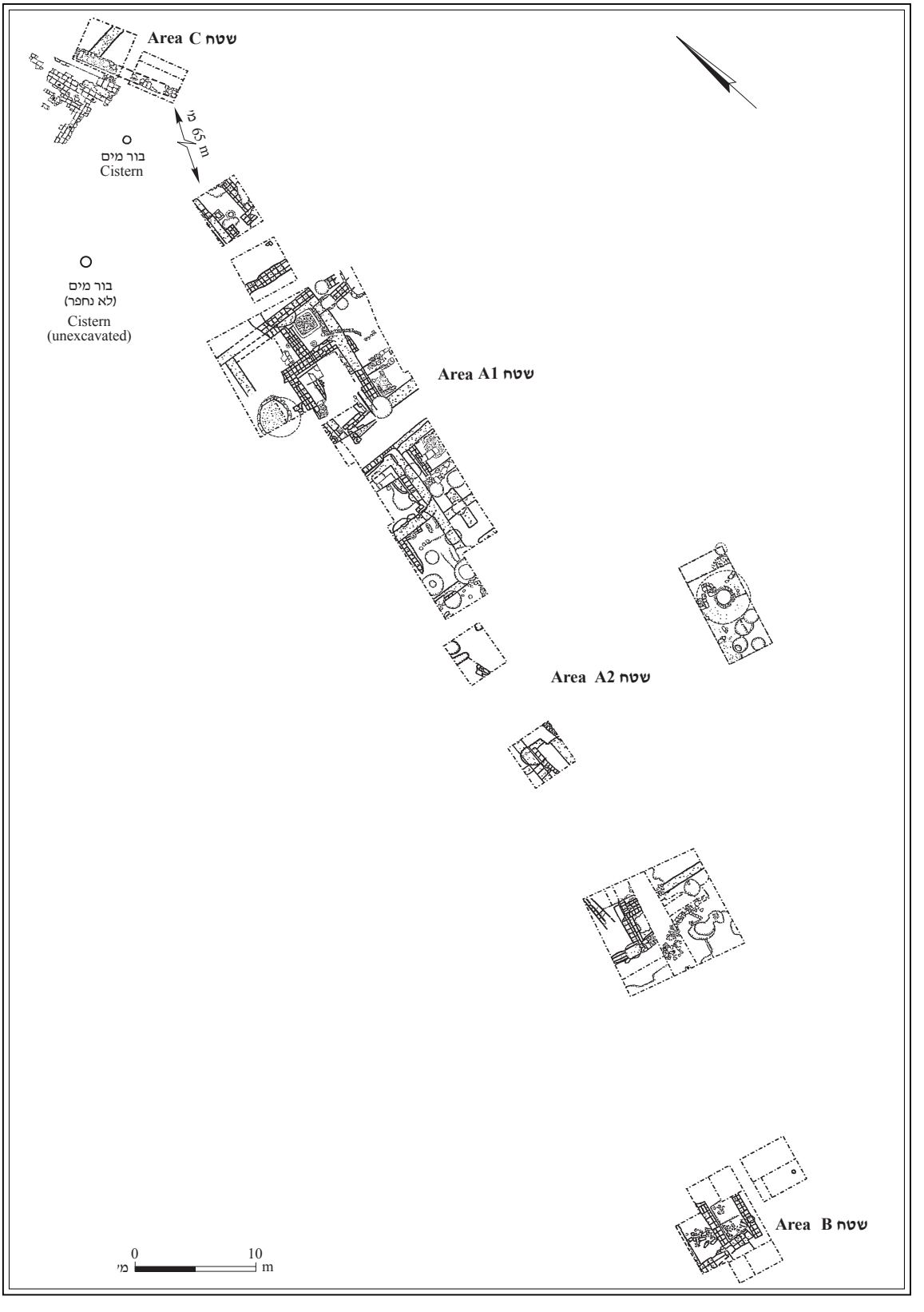

איור 2. שטחי החפירה.

בהם שרידים מהתקופות הפרסית עד הממלוכית. החפירה תוצג כרונולוגית, מהקדום למאוחר; כל הממצא יידון כאן, למעט המטבעות (ר׳ אריאל וברמן, כרך זה) וחותם הלחם (ר׳ Di Segni, this volume).[1]

התקופה הפרסית

שטח C

מהתקופה הפרסית נמצאו שני שברים של אמפורה שהתגלו בבור מהתקופה האסלאמית הקדומה (L610; ר׳ תכנית 4).

ממצא כלי החרס

אמפורה (איור 3).— מהאמפורה האגאית נשתמרו שפה ובסיס; השפה מעוצבת, נוטה חוצה, והבסיס הוא בסיס טבעת. אמפורה דומה נמצאה בתל דור, בשלב 6/7, סוף המאה הו׳ – תחילת המאה הה׳ לפסה״נ (Mook and Coulson 1995:99, Fig. 3.13:4).

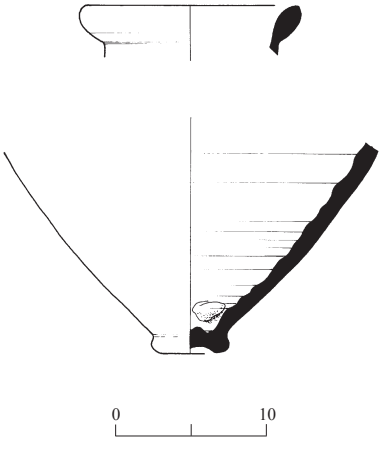

איור 3. שטח C, אמפורה מהתקופה הפרסית.

הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
אמפורה	6050/1 6050/3	610	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים, הטין מפולם ומכיל מיקה רבה

שכבה VI: התקופות הרומית המאוחרת – הביזנטית הקדומה

שטח A1

בשטח זה נמצאו שרידי מבנים וקירות, מרביתם אינם מתחברים לכדי תכנית ברורה (תכנית 1); נראה שהם דומים לאלו משכבה V (להלן), וייתכן שחלקם אף המשיך לשמש בשכבה זו. הקירות נבנו משתיים–שלוש שורות של לבני בוץ לא־צרופות, רבועות (0.12 × 0.35 × 0.35 מ׳) או מלבניות (0.12 × 0.40 × 0.20 מ׳), שהשתמרו לגובה שלושה נדבכים (כ־0.4 מ׳). לא נמצאו פתחים. בדרום השטח נמצאו קירות 76, 106, 107, 74 ו־92, ובמרכזו נמצא קיר 99. קיר 74 נבנה משורת לבני בוץ; מתארו מעוגל, טיבו אינו ברור. בבסיס קיר 99 נמצאה שכבת חרסים, שנועדה כנראה לניקוז. שורה של אבנים שטוחות שהונחו על צדן הצר (W116) נמצאה ממערב לקיר 106; נראה שהן דיפנו מתקן או ספסל מטין שלא השתמר.

משני עברי קיר 76 נמצאו רצפות עפר מהודק (L3139, L3138), ועליהן נמצאו כלי חרס באתרם מהמאות הד׳–הה׳ לסה״נ. ברצפה 3138 שולב מתקן (L3165), העשוי מחלק עליון של קנקן הפוך (איור 4); כן נמצא ברצפה מטבע משנת 383 לסה״נ (ר׳ אריאל וברמן, כרך זה: מס׳ 20).

שטח A2

כ־25 מ׳ מדרום־מערב לשטח A1 נמצאו קירות 83 ו־101 (תכנית 2). כ־10 מ׳ מצפון־מזרח להם, נחשף חלק ממבנה (W65, W79) שניגשת אליו רצפה (L3006).

שטח B

בשטח זה נחשף חלק מרצפה (L438), שניגשה מדרום־מערב לקיר 2 (0.9 מ׳ רוחב; תכנית 3). על הרצפה נמצאו שברי כלי חרס (לא אוירו). גם מצפון־מזרח לקיר נמצאה רצפה (L430), אף היא שייכת כנראה לשכבה הנדונה, ועליה נמצאו קנקן ונר זכוכית (להלן).

שטח C

בשטח זה נמצא שבר של קערת מורטריום (איור 8; להלן) בבור אשפה מהתקופה האסלאמית הקדומה, ללא שרידי בנייה (L610; תכנית 4).

איור 4. שטח A1, שכבה VI, רצפה 3138, מבט לדרום־מזרח.

הממצא משכבה VI

הממצאים מוצגים בלוחות טיפולוגית, לפי השטחים שבהם נמצאו.

כלי החרס

קערית (איור 5:1).— הקערית עשויה מטין חום־ורדרד ושפתה מעוטרת בפסים שחורים ואדומים. לא נמצאה לה מקבילה מדויקת, אך היא דומה לקערות ממשפחת הכלים הביזנטיים העדינים (Fine Byzantine Ware), שהיו נפוצות מאוד בארץ ישראל בסוף התקופה הביזנטית (Magness 1993:169, FBW, Form 1D). קערית דומה נמצאה בתל עירא (Fischer and Tal 1999: Fig. 6.134:9).

קערות (איור 5:2, 3).— לקערה מס׳ 2 שפת מדף ועיטור סרוק בדגם גלים מתחת לה. חלקן העליון של קערות מטיפוס זה נוטה חוצה באלכסון (Gophna and Feig 1993:105, Fig. 15:4; Magness 1993:203; Fischer and Tal 1999:332, Fig. 6.137:7). קערה מס׳ 3 עמוקה; יש לה שפה מעובה ומשוכה חוצה ועיטור פסים סרוק מתחת לה. קערות מטיפוס זה נפוצות מאוד בתקופה הביזנטית (Ustinova and Nahshoni 1994:163, Fig. 3:18).

קדרה (איור 5:4).— לקדרה שפה פשוטה, נוטה פנימה, וידיות משוכות מהשפה לדופן. העיטור סרוק בדגם גלים ופסים ישרים, האופייני לקדרות אלו (Feig 1985:34, Fig. 1:16).

מורטריום (איור 8).— למורטריום שפה רחבה, נוטה מטה, ועליה שרידי טביעה. קערה דומה נמצאה בקיסריה, שם היא תוארכה למאות הג׳–הד׳ לסה״נ (Oleson 1994: Fig. 9:K29), שלב קדום בתקופה הרומית המאוחרת.

כלי בישול (איור 5:5–7).— כלי מס׳ 5 הוא סיר קטן ועדין, שלו שפה פשוטה וצוואר נוטה חוצה; מקבילה לו נמצאה במנזרי דרום סיני (Calderon 2000a:189, Fig. 3:47, ר׳ שם מקבילות נוספות). כן נמצאו מכסה (מס׳ 6) ומחבת שלה ידית אתנח (מס׳ 7), המתוארכת למאות הו׳–הז׳ לסה״נ (Magness 1993:213, Form 2), אך אפשר שראשית הופעתה כבר במאה הה׳ לסה״נ. מקבילה למחבת נמצאה גם בתל עירא, שם היא תוארכה למאות הה׳–הז׳ לסה״נ (Fischer and Tal 1999:305, Fig. 6.134:14).

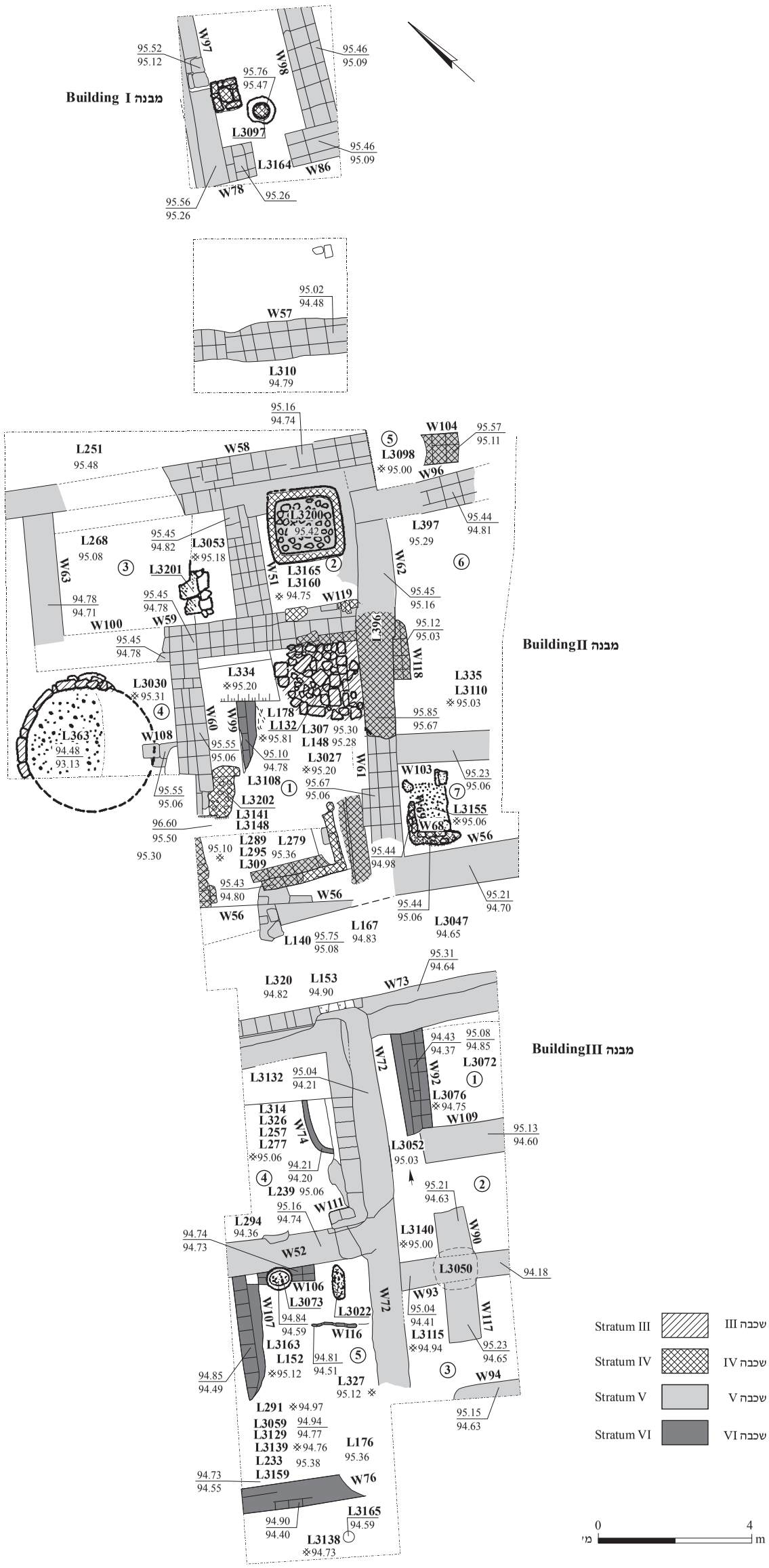

תכנית 1. שטח A1, שכבות III–VI.

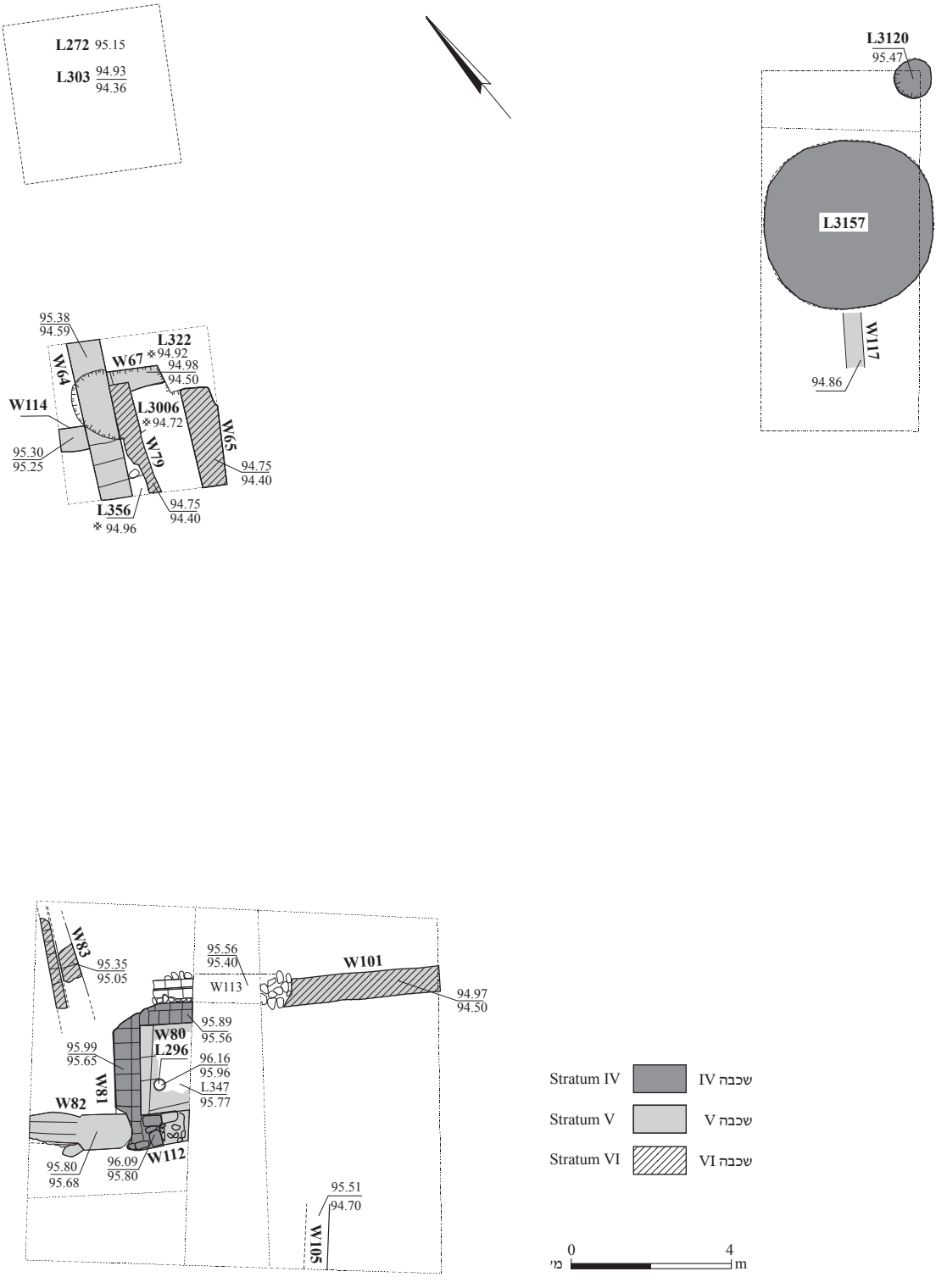

תכנית 2. שטח A2, שכבות IV–VI.

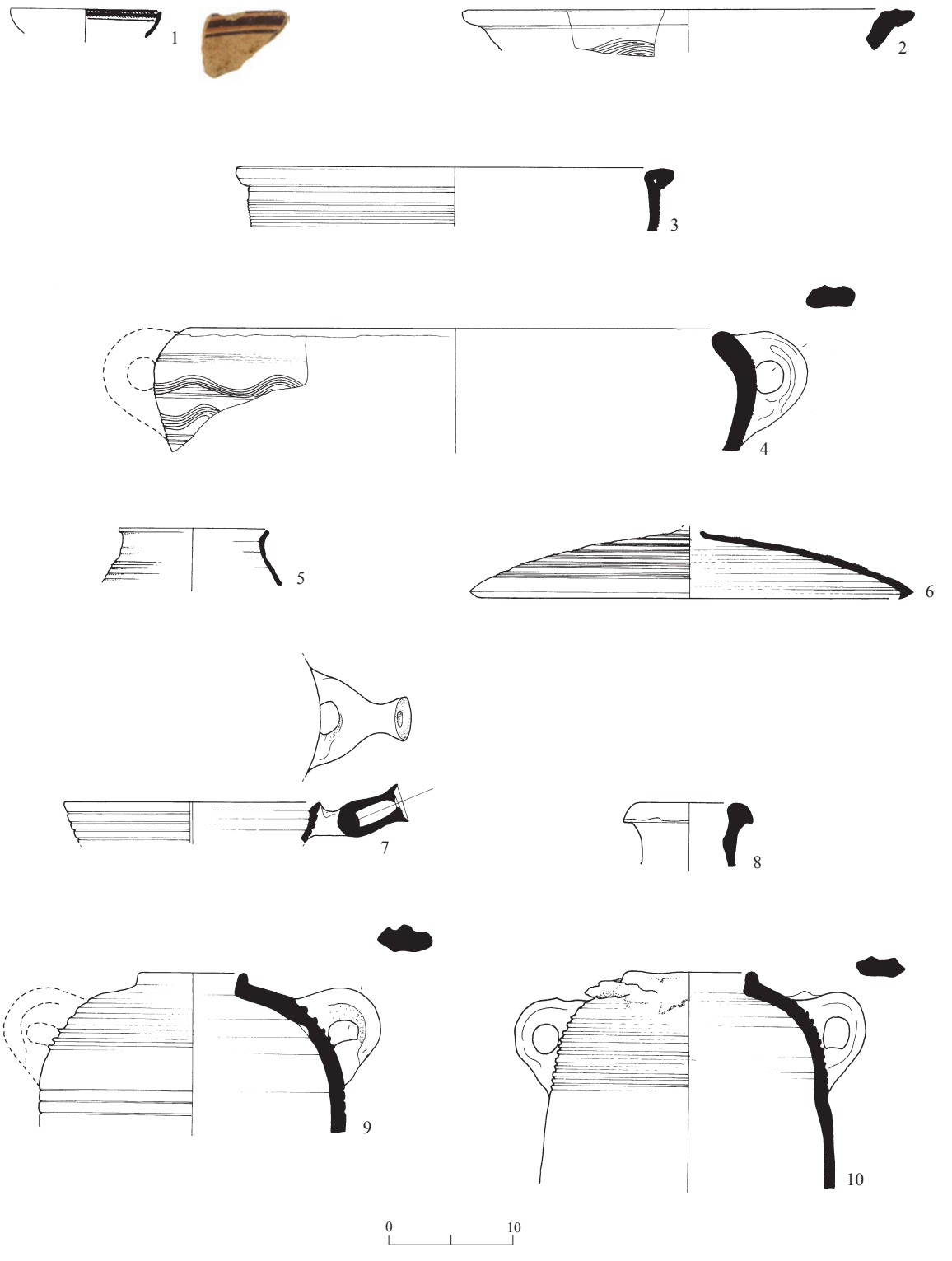

איור 5. שטחים A1 ו־A2, כלי החרס משכבה VI.

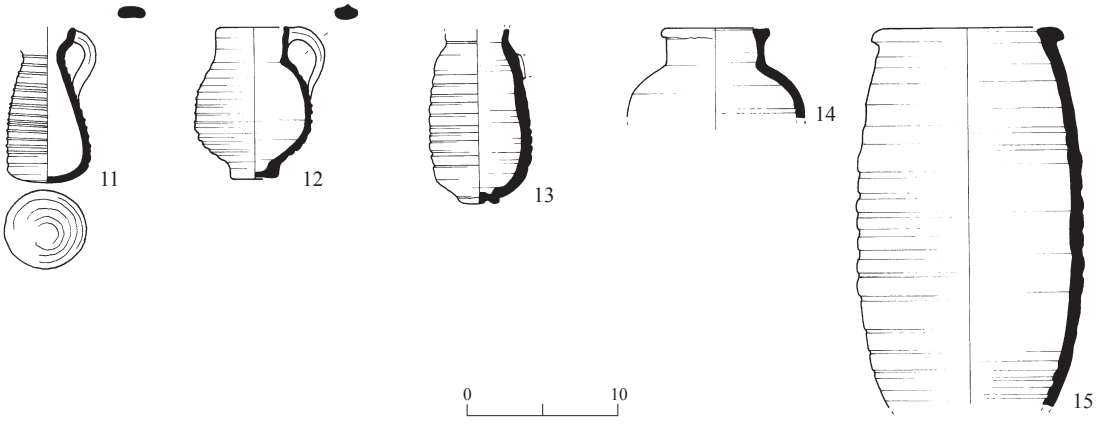

איור 5. (המשך)

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	שטח	תיאור
1	קערית	2274/3	3139	A1	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים, חיפוי עצמי בהיר מחוץ, עיטור שחור ואדום
2	קערה	2274/2	3139	A1	טין אדמדם בהיר, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים וגדולים
3	קערה	2208/1	3139	A1	טין אדמדם, חסמים שחורים וחומים קטנים ולבנים בינוניים
4	קדרה	2276/3	3138	A1	טין חום־אפרפר, חסמים שחורים קטנים
5	סיר בישול	2261/1	3159	A1	טין חום כהה, חסמים אפורים ולבנים קטנים
6	מכסה	2276/4	3138	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
7	מחבת	2208/2	3139	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
8	אמפורה	1957/1	3059	A1	טין אפור־ירקרק בהיר, חסמים שחורים וחומים קטנים
9	קנקן	1787/3	3006	A2	טין אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
10	קנקן	2276/5	3138	A1	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
11	פכית	2274/1	3139	A1	טין אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים
12	פכית	2274/5	3139	A1	טין חום, חסמים אפורים ולבנים
13	פכית	2276/1	3138	A1	טין ורוד, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
14	פך	1787/2	3006	A2	טין אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
15	חוליית צינור	1787/1	3006	A2	טין ורוד, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים עד גדולים

אמפורה (איור 5:8).— לאמפורה שפה מעוצבת, משוכה מטה; מקבילה לה נמצאה בקליה, מצרים (Egloff 1977: Pl. 74:6).

קנקנים (איורים 5:9, 10; 7:1).— הקנקנים הם מטיפוס קנקני עזה הקדומים, האופיינים למאות הד׳–הה׳ לסה״נ (Majcherek 1995:166–168, Pl. 5:1, Form 2).

פכיות (איור 5:11–13).— פכית מס׳ 11 אגסית ולה שפת פמוט; היא עשויה מטין של סירי בישול. לפכית מס׳ 12 שפה פשוטה וזקופה, גוף כדורי ובסיס דיסקוס מוגבה; היא אופיינית לתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית (Magness 1993:246, FBW, Form 6A). לפכית מס׳ 13 גוף מוארך ובסיס כפתור; פכיות דומות נמצאו בתל משוש (Fritz and Kempinski 1983:211, Pl. 168:3) ובתל עירא (Fischer and Tal 1999: Fig. 6.135:8), שם הן תוארכו למאות הה׳–הח׳ לסה״נ.

פך (איור 5:14).— לפך שפת מרזב, צוואר קצר וזקוף, וגוף גלילי.

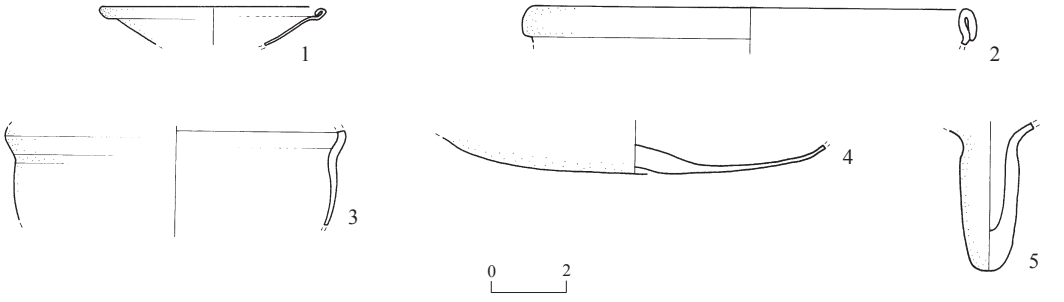

איור 6. שטח A1, כלי הזכוכית משכבה VI.

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	בקבוק	2204/1	3138	זכוכית כחולה
2	קערה	2259/1	3139	זכוכית ירוקה
3	קערה	2274/4	3139	זכוכית ירוקה
4	שמשת חלון	2276/7	3138	זכוכית ירוקה
5	נר	2276/8	3138	זכוכית ירוקה

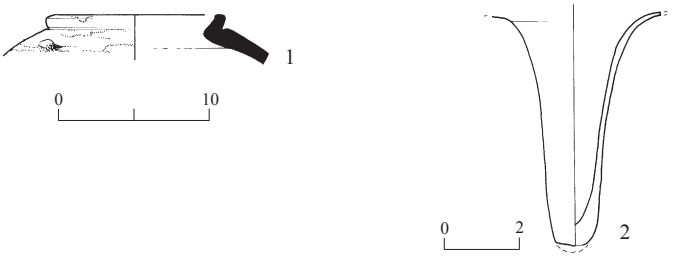

איור 7. שטח B, הממצא משכבה VI.

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	קנקן	4085/1	430	טין חום־אדמדם בהיר, חסמים שחורים ולבנים קטנים
2	נר	4078/1	430	זכוכית ירוקה

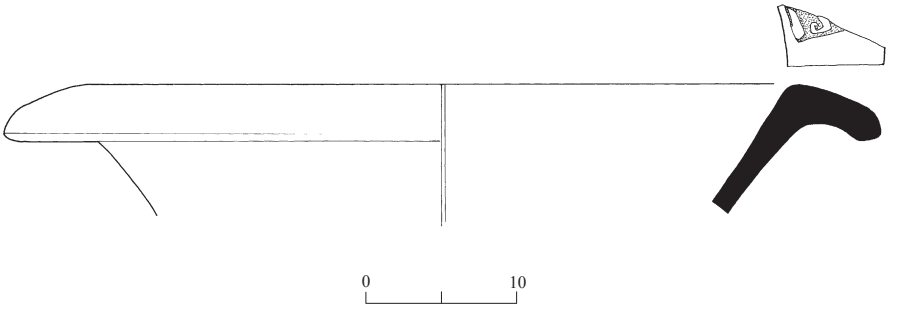

איור 8. שטח C, מורטריום משכבה VI.

הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
מורטריום	6050/2	610	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים ולבנים בינוניים וגדולים

חוליית צינור (איור 15:5).— לצינור שפה מעוצבת וצילוע עדין על הגוף.

כלי הזכוכית

בקבוק (איור 1:6).— בקבוקים דומים נמצאו בקיסריה (Peleg and Reich 1992: Fig. 18:12) ובמגדל, אשקלון (Katsnelson 1999:72*–73*, Fig. 3:2).

קערות (איור 2:6, 3).— לקערה מס׳ 2 שפה מקופלת חוצה; מקבילה לה נמצאה במגדל, אשקלון (Katsnelson 1999: Fig. 1.4, ור׳ שם מקבילות נוספות). כלי מס׳ 3 הוא נר־קערה; מקבילות לו נמצאו בקיסריה (Peleg and Reich 1992: Fig. 18:18, 19).

שמשת חלון (איור 4:6).— ממצא דומה נמצא במנזרי דרום סיני (Gorin-Rosen 2000: Fig. 3:4).

נרות (איורים 5:6; 2:7).— נרות אלו שימשו לתאורת מבני ציבור, כנסיות או בתי כנסת, לעתים בתוך כלילה. נרות דומים נמצאו בבית הכנסת בחורבת מעון (Rahmani 1960:16, Pl. II:9) ובקיסריה (Peleg and Reich 1992:155–158, Fig. 20).

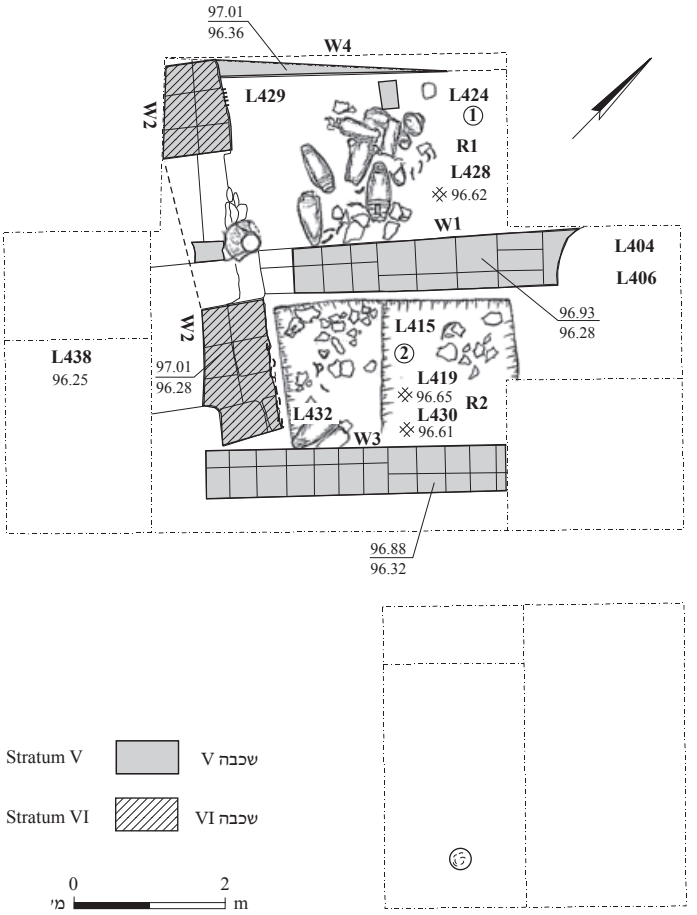

תכנית 3. שטח B, שכבות V–VI.

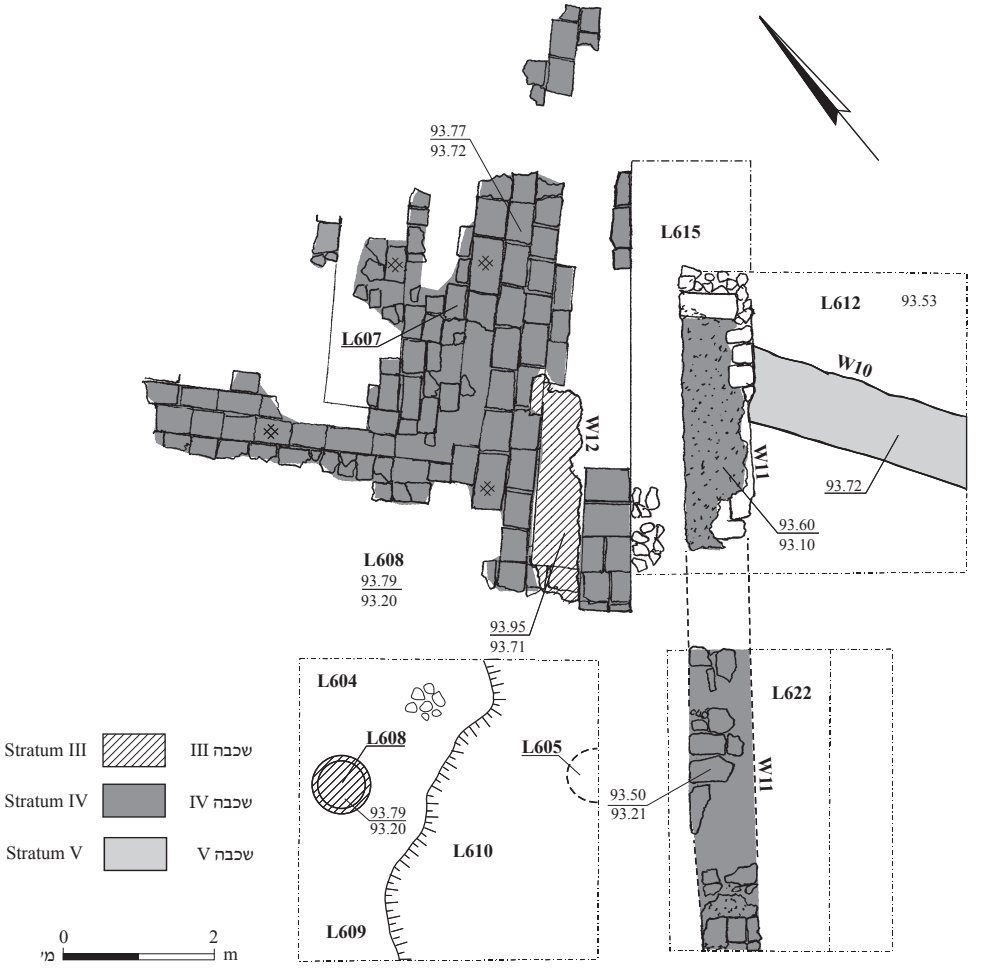

תכנית 4. שטח C, שכבות III–V.

שכבה V: התקופה הביזנטית המאוחרת

בשכבה זו נמצאו מבנים, ובהם רצפות עפר כבוש ומגוון מתקנים; הם נבנו בכיוונים דומים לקודמיהם. רוחב הקירות 0.8–1.3 מ׳, והם השתמרו עד כ־0.7 מ׳ מגובה היסודות.

שטח A1

בשטח זה נמצאו שרידי מבנים אחדים, כנראה מבני ציבור (תכנית 1); שניים מהם נחפרו (II, III). ממערב למבנים וממזרח להם נחפרו חלקי מבנים נוספים, ובהם חדרים, חצרות ומתקנים, שכיוונם הכללי צפון־מזרח–דרום־מערב. שני רחובות זוהו: בין מבנה I למבנה II (L310), ובין מבנה II למבנה III (L3047).

מבנה I.— מהמבנה נחשף חדר אחד; בין קירות 86 ו־78 נמצא פתח הכניסה (L3164; 0.9 מ׳ רוחב). לא נמצא קשר ברור בין מבנה זה לקיר 57. ייתכן שקיר 57 תוחם את המבנה ממערב, אך על סמך גובהו אפשר שהוא שייך לשכבה VI.

מבנה II.— מבנה זה נמצא בין רחוב 3047 במערב ורחוב 310 במזרח; נמצאו שבעה חדרים, שניים מהם נחפרו במלואם (מס׳ 1 ו־2). תחומי המבנה בדרום ובצפון אינם ידועים עקב מגבלות החפירה. במזרח תוחם אותו קיר 58 ובמערב קיר 56.

קירות חדר 1 היו כנראה מדופנים גזית ומטויחים, כפי שמעידים גושי הטיח הרבים שנמצאו על הרצפה לאורך הקיר הדרומי (W61; איור 9); האבנים נשדדו סמוך לחורבנו. על הרצפה (L334, L3027)

איור 9. שטח A1, שכבה V, רצפה 3027, מבט לדרום־מזרח.

נמצאו כלי חרס, ובהם גביע. בחלקו המערבי של חדר 2, על הרצפה (L3160), נמצאו כלי חרס, ובהם נר הלניסטי. חדר 3 ניזוק מבורות מאוחרים. בחלקו הדרומי השתמר חלק מהרצפה (L3053) ועליה אבן פותה, שלא באתרה. בפינתו הדרומית־המערבית נמצאו שרידי מתקן (L3201), העשוי מגושי לבנים ואבנים; שימושו לא הוברר. קטע קטן של רצפה (L3030) שרד בפינה הדרומית־המזרחית של חדר 4; רובה נהרס בעת בניית בור מדופן באבני גזית בתקופה האסלאמית הקדומה (L363; שכבה III, להלן). מחדר 5 נחשפה פינתו המערבית, בין קיר 62 בצפון־מערב לקיר 96 בדרום־מערב; האחרון דופן באבנים בפינה עם קיר 62, ושניהם טויחו בשכבה דקה של טיח לבן. כלי חרס נמצאו על רצפה 3098, וכן על רצפת חדר 6 (L3110) ובמפולות הלבנים (L335) שמילאו את חללו.

מבנה III.— בשל מגבלות החפירה, רק קיר חיצון אחד שלו נחשף (W73). מקום המפגש של קירות 94 ו־72 (חדרים 3 ו־5) נהרס מבור מאוחר (L371; שכבה II, להלן). במבנה היו לפחות חמישה חדרים.

מרצפת חדר 1 (L3076) שרדו שלושה לוחות אבן גדולים, סדורים בשורה, ותשתיתה היא פסולת בית יוצר מלוכדת בטין. הרצפה חתמה את קיר לבנים 92 משכבה VI (לעיל). הפתח (L3052), שחיבר בין חדר זה לחדר 2 הסמוך, נחסם בשלב כלשהו בלוחות כורכר לא־מהוקצעים. בחדר נמצא אוסטרקון (איור 11: 37). קיר 90 בחדר 2, שמקום חיבורו עם קיר 93 נפגע מבור מאוחר (L3050; שכבה II, להלן), יוצר מסדרון צר בינו לבין קיר 72. על הרצפה (L3140) נמצא קנקן מהתקופה הביזנטית (לא אויר). בין קיר 117 לקירות 93 ו־72 בחדר 3 יש מסדרון. לא הובחנה רצפה ברורה, אך נראה שמפלס אדמת לס, מעורבת בכמות רבה של אפר (L3115), היא תשתיתה. חדר 4 נפגע מבור גדול, מאוחר (L159; שכבה II, להלן). חלק קטן מרצפת עפר מהודק שרד (L257, L314, L277), ועליה נמצאו קערה וחלק ממסגרת חרס (להלן) ושברי רעפים (לא אוירו). רק הקירות המזרחי והדרומי של חדר 5 נמצאו (W52, W72). על הרצפה (L291, L327, L152, L3163) נמצאו כלי חרס רבים, ובהם נר דיסקוס תמים מהתקופה הרומית הקדומה ושני ריכוזים של קנקני עזה, שחלקם ניצב הפוך וחלקם מונח על הרצפה. סמוך להם נמצאו פקקי גבס ועליהם טביעות אריה וצלב ושני שיבוצי עצם מגולפים. סמוך לקיר 52 נמצא מתקן עגול ובו שרידי חומר לבן (L3073);

איור 10. שטח B, שכבה V, כלי חרס באתרם על רצפה 424, מבט לדרום־מזרח.

ייתכן שכאן הוכן הגבס לפקקים. את הרצפה חתמו מפולות.

שטח A2

בשטח זה נמצאו שרידי מבנה (W64, W67, W114; תכנית 2); מפאת המרחק בינו לבין המבנים משטח A1 אי אפשר לקבוע אם היה קשר ביניהם, אך כיווני הקירות ואופן בנייתם דומים. קטע קטן של רצפה (L322) נחשף ממזרח לקיר 67, ועליה נמצאו קנקן שק (לא אויר) וקערה (להלן). מבנה זה חתם את המבנה משכבה VI (לעיל). חלק מקיר לבנים (W117) נחשף במזרח השטח; הוא נחתך מבור מים שזמנו סוף התקופה הביזנטית (L3157; שכבה IV, להלן). ממערב לו נמצאו שרידי קירות לבנים נוספים (W82, W113, W81, W105); האחרון היה מטויח. הם ניזוקו מבורות מאוחרים (L274, L254; שכבה II, להלן).

שטח B

בשטח זה נתגלה מבנה בנוי לבני בוץ (תכנית 3); שני חדרים שרדו, ונמצאו בהם כלי חרס רבים, בעיקר קנקני עזה (איורים 10; 11:15, 12). קיר 2, המשותף לשניהם, ראשיתו בשכבה VI. הקירות האחרים (W1, W3, W4; 0.6 מ׳ רוחב) מדופנים בשברי חרסים ומטויחים בבוץ. נראה שבמבנה נעשו תיקונים כפי שמעידים שבר של ׳רחיים של חמור׳ מבזלת, שנמצא במפגש הקירות 1 ו־2, אולי לצורך תמיכה, וחרסים נעוצים בקיר 2. חלקו המזרחי של המבנה נהרס מבור מודרני (L404), שבו נמצא שבר סורג שיש (איור 14:15).

רצפת חדר 1 (L428, L424) היא פסולת של בית יוצר לכלי חרס, מעורבת בטין, שעליה הונחה שכבת עפר מהודק. בחדר 2 נמצאו שתי רצפות זו על זו, העליונה שבהן (L415, L419), כ־0.3 מ׳ מעל התחתונה (L430), שייכת לשכבה VI (לעיל), עדות לשימוש ממושך במבנה.

שטח C

בשטח זה נמצא קיר לבנים (W10; 0.75 מ׳ רוחב; תכנית 4); מצפון לו נחשפה שכבת מפולות (L612) ונמצאו כלי חרס, רעפים, ופריטי שיש (לא אוירו). הקיר נחתך בקיר אבן מאוחר (W11; שכבה IV, להלן).

הממצא משכבה V

כלי חרס מקומיים

ספל (איור 11:1).— חלקה העליון של הדופן נוטה פנימה, השפה פשוטה ומתחת לה עיטור חרות של גלים וקווים ישרים. ספל דומה, ללא עיטור, נמצא בקיסריה שכבה IV, המתוארכת למאה הו׳ לסה״נ (Adan-Bayevitz 1986: Fig. 4:15).

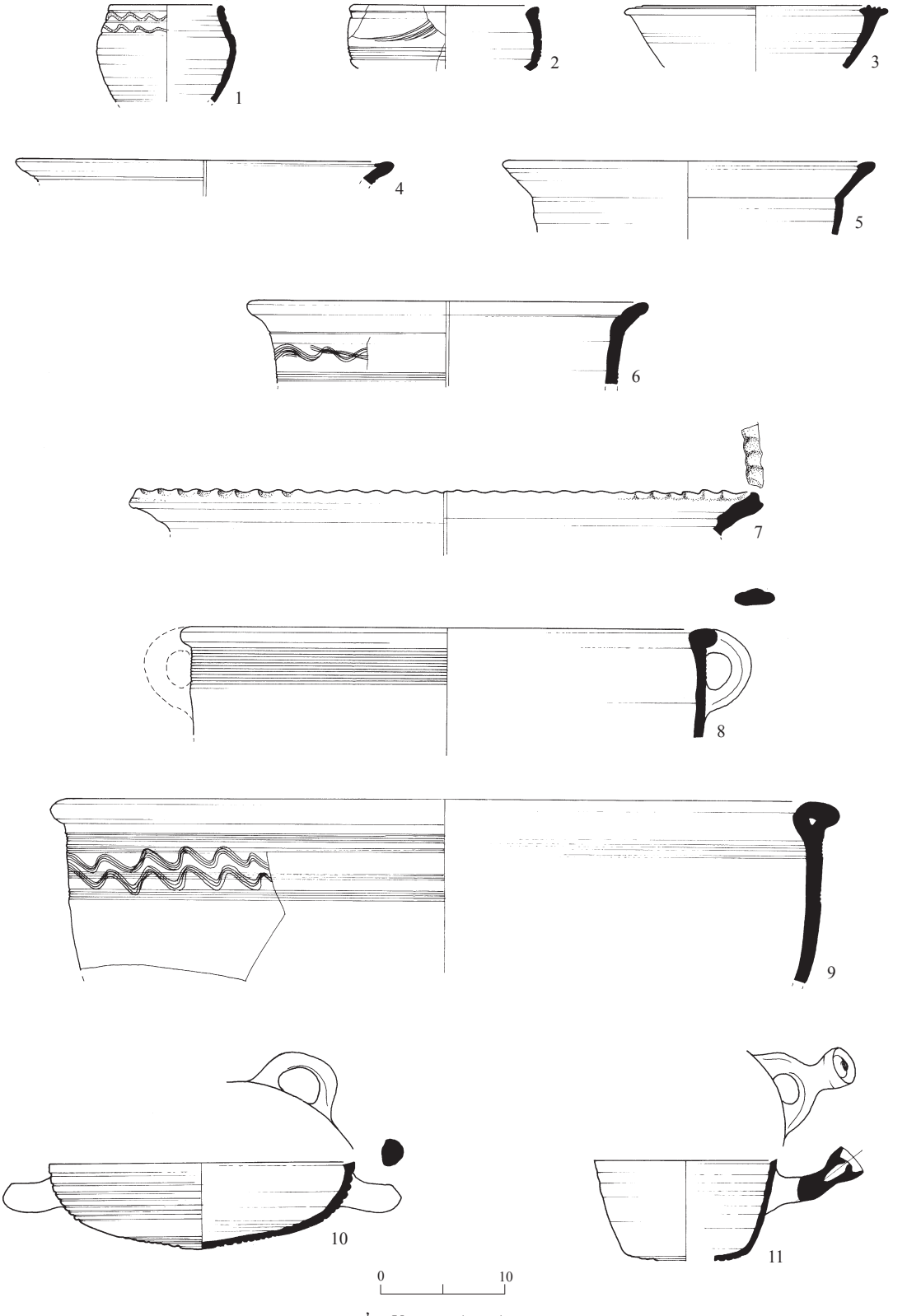

איור 11. שטחים A1 ו־A2, שכבה V, כלי חרס מקומיים.

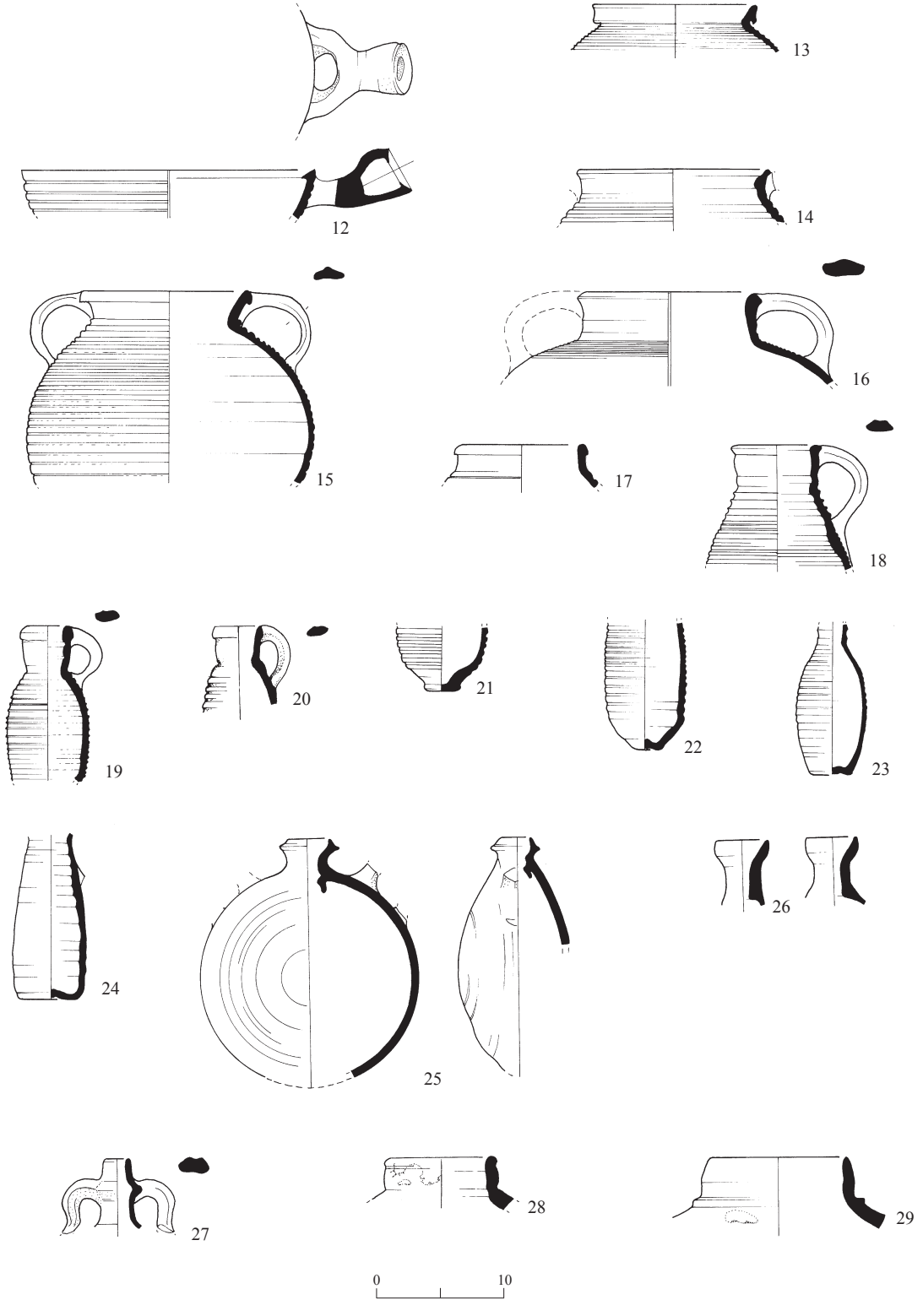

איור 11. (המשך)

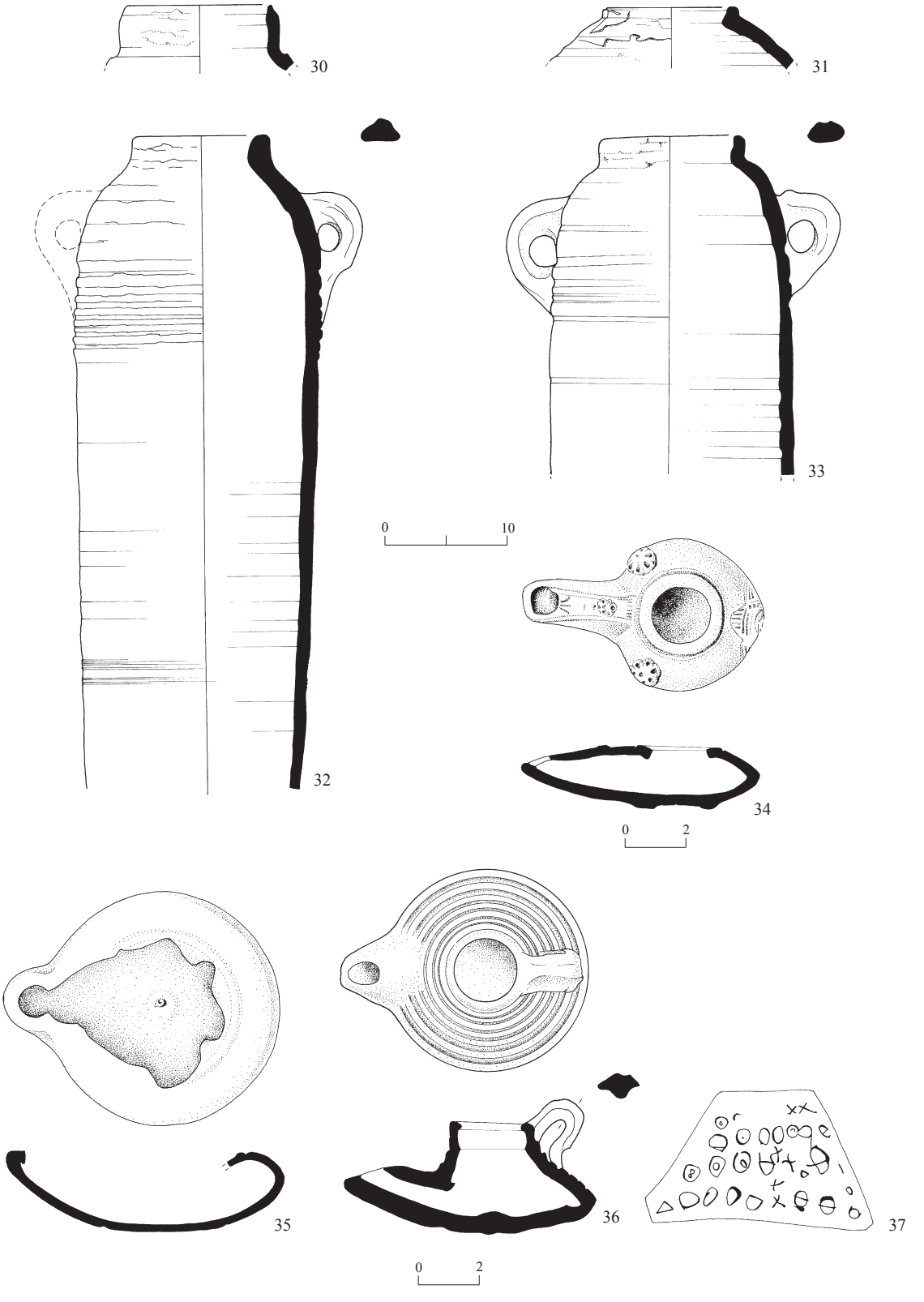

איור 11. (המשך)

איור 11

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	שטח	תיאור
1	ספל	2275/3	3163	A1	טין ורוד כהה, חסמים שחורים ולבנים קטנים
2	קערית	2003/1	3072	A1	טין חום־צהבהב, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
3	קערה	1383/1	257	A1	טין אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
4	קערה	1561/6	327	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים
5	קערה	1561/1	327	A1	טין חום בהיר־צהבהב, ליבה ורודה, חסמים שחורים ולבנים קטנים
6	קערה	1115/2	152	A1	טין חום בהיר, ליבה אדומה, חסמים שחורים ואפורים קטנים ולבנים בינוניים וגדולים
7	קערה	2021/1	3047	A1	טין אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
8	קדרה	1115/1	152	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
9	קדרה	1561/7	327	A1	טין לבן־ירקרק, חסמים שחורים קטנים
10	קדרת בישול	2138/2	3110	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים
11	קדרת בישול	2262/3	3027	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
12	מחבת	1561/4	327	A1	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים ולבנים קטנים
13	סיר בישול	2106/1	3047	A1	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
14	סיר בישול	1561/3	327	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
15	סיר בישול	2138/1	3110	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים וגדולים
16	סיר בישול	2099/2	3098	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
17	סיר בישול	2099/3	3098	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים
18	פך בישול	1561/5	327	A1	טין חום־אדמדם בהיר, חסמים שחורים ולבנים קטנים
19	פכית	1626/1	347	A2	טין ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים
20	פכית	1574/1	334	A1	טין לבן־ירקרק, חסמים שחורים ולבנים קטנים
21	פכית	2275/2	3163	A1	טין ורוד, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים וגדולים
22	פכית	1845/1	3027	A1	טין לבן־ירקרק, חסמים שחורים קטנים
23	פכית	1197/1	176	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
24	פכית	1773/1	397	A1	טין לבן־ירקרק, חסמים שחורים וחומים קטנים
25	צפחת	1115/7	152	A1	טין חום־אפרפר, חסמים לבנים קטנים, סימני קש
26	צפחת	2262/2	3027	A1	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים
27	פך	1561/2	327	A1	טין לבן, חסמים שחורים קטנים
28	קנקן	2099/1	3098	A1	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
29	קנקן	2262/1	3027	A1	טין חום־אפרפר־ורוד, חסמים שחורים קטנים
30	קנקן	1115/6	152	A1	טין חום בהיר, חסמים שחורים, חומים ולבנים קטנים
31	קנקן	2275/1	3163	A1	טין חום־כתום, חסמים שחורים קטנים ובינוניים ולבנים קטנים
32	קנקן	2275/5	3163	A1	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים וגדולים
33	קנקן	2262/4	3027	A1	טין חום־ורדרד, חסמים לבנים קטנים וגדולים
34	נר	2266/1	3160	A1	טין חום בהיר, חסמים שחורים ולבנים קטנים
35	נר	2006/1	327	A1	טין חום בהיר, חסמים שחורים קטנים
36	נר	1104/1	148	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
37	אוסטרקון	2029/1	3076	A1	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים, צבע חום־שחור

קערית (איור 11:2).— לקערית דופן עבה, מתכנסת בחלקה העליון. השפה מעוצבת ומופרדת בחריץ מהדופן המעוטרת בעיטור סרוק של פסים וגלים. קעריות דומות נמצאו במגדל, אשקלון, שם הן תוארכו לתקופה הביזנטית (נחשוני תש״ס:*104, איור 4:3), ובתל עירא (Fischer and Tal 1999: Fig. 6.134:5; לא מעוטרת).

קערות (איור 11:3–7).— לקערה מס׳ 3 שפת מדף ושלושה רכסים מקבילים; קערה דומה נמצאה בבאר שבע (Fantalkin 2000:267, Fig. 8:4). נראה שזהו חיקוי מקומי של קערות מסוף התקופה הביזנטית (Magness 1993:189, Rouletted Bowls, Form 2B:2). קערות מס׳ 4–6 עמוקות; לקערות מס׳ 4 ו־5 דופן נוטה חוצה בחלקה העליון ושפה מקופלת פנימה, והן נפוצות בעיקר בדרום הארץ (נחשוני תש״ס:*103, איורים 4:8; 5:8). לקערה מס׳ 6 שפה פשוטה, משוכה חוצה, ומתחת לה עיטור סרוק בדגם גלים ופסים; מקבילה לה נמצאה בבאר שבע (Fantalkin 2000:269, Fig. 9:5). לקערה מס׳ 7 שפה בהונה, המאפיינת כלים קופטיים (להלן); קערות דומות נמצאו בתל עירא (Fischer and Tal 1999: Fig. 6.137:3).

קדרות (איורים 11:8, 9; 15:1).— לקדרות שפה מעובה, מקופלת חוצה, ושתי ידיות אוזן משוכות מהשפה לדופן. הן מעוטרות בסרוק בדגם קווים וגלים. קדרות מטיפוס זה, במגוון גדלים, נפוצות מאוד בדרום ארץ ישראל בתקופה הביזנטית (נחשוני תש״ס:*103, איור 5:9).

קדרות בישול (איורים 11:10, 11; 15:2).— קדרה מס׳ 10 רדודה; יש לה שפה חתוכה אלכסונית ונוטה פנימה, צמד ידיות אופקיות מתחת לשפה, נוטות מעט מטה, ובסיס קמור ומצולע; מקבילות לה נמצאו בירושלים (Magness 1993:212, Form 1:11) ובבאר שבע (Fantalkin 2000:267, Fig. 8:6). קדרה מס׳ 11 קטנה ועמוקה ולה ידית אתנח; השפה חתוכה פנימה, הדופן ישרה ונוטה מעט חוצה, ובבסיסה צילוע בולט; מקבילה לה נמצאה בירושלים (Magness 1993:213, Form 2:1). קדרה מס׳ 2 באיור 15 עמוקה ולה שתי ידיות אופקיות מתחת לשפה; מקבילה לה נמצאה בתל עירא (Fischer and Tal 1999: Fig. 6.137:13).

מחבת (איור 11:12).— המחבת גדולה ורדודה ולה ידית אתנח; השפה חתוכה פנימה, הדופן מתעגלת, ועליה צילוע בולט. מקבילה לה נמצאה בירושלים (Magness 1993:213, Form 2:3).

סירי בישול (איורים 11:13–17; 15:3–5).— סירים מס׳ 13 ו־14 חסרי צוואר. לסיר מס׳ 13 שפת קרדום משוכה ומקופלת חוצה; מקבילה לו נמצאה בירושלים (Tushingham 1985:382, Fig. 30:3). למס׳ 14 שפת מרזב נוטה חוצה; מקבילה לו נמצאה בתל עירא (Fischer and Tal 1999:341, Fig. 6.145:11).

לסירים מס׳ 15 ו־16 באיור 11 ומס׳ 3 באיור 15 צוואר ארוך; לסיר מס׳ 15 שפה מעובה וצוואר נוטה חוצה, ולסיר מס׳ 16 שפה פשוטה, מעובה מעט ומשוכה חוצה. מקבילות נמצאו בתל עירא, שם הן תוארכו למאות הה׳–הז׳ לסה״נ (Fischer and Tal 1999:308, Fig. 6.135:14, 24). גם לסיר מס׳ 3 שפה מעובה, אך הצוואר זקוף ובבסיסו מעין מרזב; מקבילה לו נמצאה בבאר שבע (Ustinova and Nahshoni 1994: Fig. 6:19).

לסירים מס׳ 17 באיור 11 ו־4 ו־5 באיור 15 צוואר קצר וזקוף ושפה מקופלת חוצה; מקבילה לסיר מס׳ 17 נמצאה בירושלים (Tushingham 1985:382, Fig. 30:26). לסיר מס׳ 4 שפת קרדום וצוואר נוטה חוצה שרכס בולט בבסיסו; מקבילה לו נמצאה בתל עירא (Fischer and Tal 1999: Fig. 6.135:21). לסיר מס׳ 5 שפת מרזב, והוא מתוארך למאות הו׳–הז׳ לסה״נ (פביאן וגולדפוס תשס״ד: איור 9:4; Rosenthal-Heginbottom 1988: Pl. IV:197).

פך בישול (איור 11:18).— לפך שפה מעובה וידית אחת; מקבילות נמצאו בתל משוש (Fritz and Kempinski 1983:211, Pl.168:2) ובקיסריה שכבה IV (Adan-Bayevitz 1986: Fig. 4:15), ותוארכו לתקופה הביזנטית.

מכסים (איור 15:6, 7).— המכסים קטנים ועמוקים; נראה ששימשו גם קערות.

פכיות (איור 11:19–24).— הפכיות נפוצות באתר ולכולן ידית אוזן משוכה מהשפה לכתף. לפכיות מס׳ 19 ו־20 צוואר גלילי ושפה מעובה; מקבילה לה נמצאה בתל עירא (Fischer and Tal 1999:343, Fig. 6.147:6). לפכית מס׳ 21 בסיס כפתור; פכית דומה נמצאה בבאר שבע (Ustinova and Nahshoni 1994: Fig. 4:7). לפכיות מס׳ 22 ו־23 גוף מוארך ובסיס כפתור, ולפכית מס׳ 24 גוף מוארך, מתרחב

כלפי הבסיס הרחב, הקמור; כלי דומה נמצא במגדל, אשקלון, אך מקורו במצרים או בעבר הירדן (קוגן־זהבי תשנ"ט:195, איור 12:22).

צפחות (איור 11:25, 26).— לצפחת מס' 25 צוואר נמוך ושפת פמוט, ולצפחת מס' 26 צוואר צר וגבוה ושפה משוכה חוצה. מקבילה להן נמצאה בתל משוש (Fritz and Kempinski 1983:213, Pl. 169:2).

פכים (איורים 11:27; 15:8).— פך מס' 27 הוא פך ארכוב: יש לו שפה פשוטה וזקופה וזוג ידיות סרט משוכות ממרכז הצוואר אל הכתף; הוא נפוץ בדרום הארץ בתקופה הביזנטית (נחשוני תש"ס:*105, איור 4:14). לפך מס' 8 באיור 15 שפה דמוית פמוט, בסיס רחב וקעור מעט במרכז, וידית משוכה מהשפה לכתף.

קנקנים (איורים 11:28–33; 15:9–12).— קנקנים מס' 28–30 באיור 11 ומס' 9 ו־10 באיור 15 הם קנקני שק; הם נבדלים זה מזה בעיקר בעיצוב הצוואר והשפה. לקנקנים מס' 28 ו־9 צוואר קצר ומעובה במרכז ושפה מעוגלת, משוכה קלות חוצה; הם מתוארכים למאות הה'–הז' לסה"נ (Calderon 2000b:104, Pl. VI:6–11). לקנקנים מס' 29, 30 ו־10 צוואר גבוה ורכס בבסיסו; הם מתוארכים למאה הז' לסה"נ (Calderon 2000b:104–106, Pl. VI:19, 20).

קנקנים מס' 31–33 באיור 11 ומס' 11 ו־12 באיור 15 הם קנקני עזה בעלי גוף צר מוארך ובסיס חרוטי, על הכתף והגוף מריחות הטין האופייניות; הם חסרי צוואר או בעלי צוואר קצר מאוד. שיא השימוש בהם היה במאות הו'–הז' לסה"נ (Majcherek 1995:168–169, Forms 3, 4, Pls. 6:3; 7:1, 2; Calderon 2000b:104, Pl. VI:1–5).

נרות (איור 11:34–36).— נר מס' 34 מתוארך לסוף התקופה ההלניסטית. נר מס' 35 הוא נר דיסקוס, ללא עיטור; הוא מתוארך למאות הב'–הד' לסה"נ. נר מס' 36 הוא נר סנדל; הוא עשוי מטין של סירי בישול ונפוץ בתקופה הביזנטית (נחשוני תש"ס: איור 4:19; Gichon 1993: Pl. 45:16, 17; Fischer and Tal 1999: Fig. 6.122:7, 8).

אוסטרקון (איור 11:37).— זהו שבר קנקן שעליו סימנים צבועים.

כלי חרס מיובאים

קערות (איור 12:1–11).— קערות מס' 1–7 נמנות עם כלי החרס המחופים אדום (Late Roman Red Slip Ware); קערה מס' 1 היא ממשפחת Late Roman C (Hayes 1972:340, Fig. 70, Form 8:2), שתוארכה למחצית השנייה של המאה הה' לסה"נ. קערות מס' 2–5 קפריסאיות (Cypriot Red Slip); הן תוארכו למאות הו'–הז' לסה"נ (Hayes 1972:378, Types A, B, Fig. 81, Forms 8:1; 9:1, 9, 11). קערה מס' 6 היא מטיפוס Phocaean Red Slip, המתוארך למאה הו' לסה"נ (Hayes 1972:338, Form 3, Type F, Fig. 69:23–25). קערה מס' 7 היא מצפון אפריקה (African Red Slip) ותאריכה במחצית השנייה של המאה הו' לסה"נ ואולי אף מאוחר יותר (Hayes 1972:138, Fig. 25, Form 90:2, Type B).

קערות מס' 8–11 מצריות; לקערה מס' 8 שפת מדף צרה ופשוטה, מעוטרת בנקודות שחורות, גדולות; מקבילות נמצאו במנזר בח'ירבת ג'ממה, סמוך לקיבוץ רוחמה (Gophna and Feig 1993:105, Fig. 15:4) ובקליה (Egloff 1977: Pl. 81:10). לקערה מס' 9 שפה פשוטה מעובה מעט, מעוטרת בדגמי פסים ורשת באדום ובשחור; מקבילה נמצאה בקליה (Egloff 1977: Pl. 85:5). לקערות מס' 10 ו־11 שפת מדף, והן ומעוטרות בעיטור מסוגנן בצבעי שחור ואדום ובעיטור בהון; מקבילות נמצאו בקליה (Egloff 1977: Pl. 76:3, 4).

גביע (איור 12:12).— לגביע שפה זקופה ופשוטה, מופרדת מהדופן בחריץ, בסיס חצוצרה ועיטור בטביעות בדגם אידרה; העיטור ובסיס החצוצרה מאפיינים גביעים קופטיים (Egloff 1977: Pls. 67:9; 88:4) — נראה שגם גביע זה יובא ממצרים. גביע מייצור מקומי, גס, שעיטורו דומה, נמצא במנזר בח'ירבת ג'ממה (Gophna and Feig 1993:105, Fig.15:5).

צפחת (איור 12:13).— לצפחת שפה חתוכה פנימה, צוואר מדורג ושתי ידיות משוכות מהצוואר לכתף המעוטרת בפסים סרוקים; מקבילה לה נמצאה במנזרי דרום סיני (Calderon 2000a:194, Fig. 5:92).

פך (איור 12:14).— לפך פתח רחב, שפת מרזב ומתחתיה רכס. הוא מעוטר בפסים שחורים על

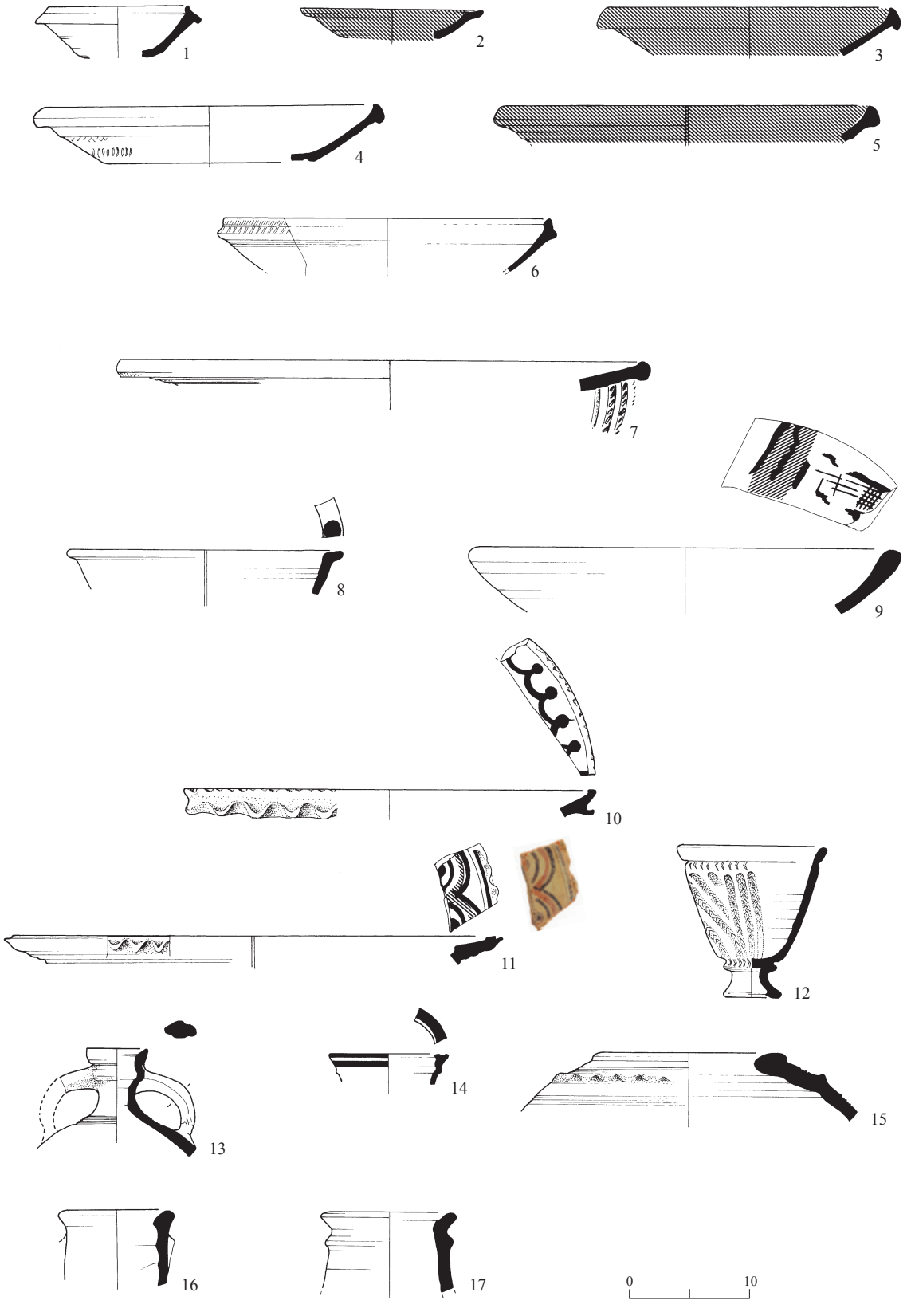

איור 12. שטחים A1 ו־A2, שכבה V, כלי חרס מיובאים.

◂ איור 12

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	שטח	תיאור
1	קערה	1531/1	291	A1	טין חום, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
2	קערה	1148/1	153	A1	טין אדום, חסמים שחורים ולבנים קטנים, מיקה, מירוק אדום מפנים
3	קערה	1578/1	327	A1	טין כתום, חסמים שחורים קטנים
4	קערה	1503/1	291	A1	טין אדום־כתום, חסמים לבנים קטנים, שרידי חיפוי אדום דליל
5	קערה	1115/3	152	A1	טין חום בהיר מאוד, חסמים שחורים ולבנים קטנים, שרידי חיפוי אדום־חום מחוץ
6	קערה	2176/1	3129	A1	טין כתום, חסמים לבנים קטנים
7	קערה	1518/1	291	A1	טין חום־אדמדם, ליבה שחורה, חסמים שחורים ולבנים קטנים, מיקה, מירוק אדום מפנים
8	קערה	1462/1	291	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
9	קערה	1424/1	279	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים, עיטור בצבע חום כהה ואדום
10	קערה	1551/1	322	A2	טין חום בהיר, חסמים שחורים ולבנים קטנים
11	קערה	1970/1	3047	A1	טין אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים, עיטור בצבע חום כהה ואדום
12	גביע	1845/2	3027	A1	טין ורוד, חסמים לבנים קטנים ובינוניים
13	צפחת	1452/1	279	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים וגדולים
14	פך	1462/2	291	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
15	קנקן	1545/1	320		טין חום־אדמדם, חסמים לבנים קטנים ובינוניים
16	אמפורה	1649/1	327	A1	טין חום־ורדרד כהה, חסמים שחורים, חומים ולבנים קטנים ובינוניים
17	אמפורה	2275/4	3163	A1	טין לבן־אפרפר, חסמים שחורים, חומים ולבנים קטנים

השפה ומתחת לה; פך דומה נמצא בקליה (Egloff 1977: Pl. 72:6).

קנקן (איור 12 :15).— זהו קנקן פערור, שלו עיטור פלסטי מתחת לשפה; ייתכן שאף הוא יובא ממצרים (Magness 1993:234, Holemouth Jar, Form 2).

אמפורות (איור 12 :16, 17).— מקבילות לאמפורה מס׳ 16 נמצאו ברמת הנדיב, שם הן תוארכו למאה הו׳ – ראשית המאה הז׳ לסה״נ (Calderon 2000b:106, Pl. 7:23), ובספינה הטרופה מיאסי אדה, טורקיה (van Alfen 1996: Fig. 12, Type IX). לאמפורה מס׳ 17 פתח רחב מאוד, רכס בולט מתחת לשפה וצוואר מתרחב מעט כלפי מטה; אמפורה דומה נמצאה בעין בוקק (Gichon 1993: Pl. 19:8).

שונות

פקקים (איור 13).— נמצאו שלושה פקקי גבס; בשניים יש טביעה זהה של אריה שואג ומימינו צלב. בפקק השלישי, הקטן יותר, הטביעה אינה ברורה.

שיבוצים (איורים 14 :1, 2; 15 :13).— שני הפריטים שבאיור 14 גולפו מעצם; ייתכן שהיו משובצים בריהוט כלשהו. השיבוץ שבאיור 15 עשוי זכוכית ירוקה.

מסגרת (איור 14 :3).— המסגרת לא נשתמרה בשלמותה. היא עשויה מחרס בתבנית; ייתכן שהייתה חלק ממראה או מאיקונין.

סורג (איור 15 :14).— שבר קטן של סורג משיש.

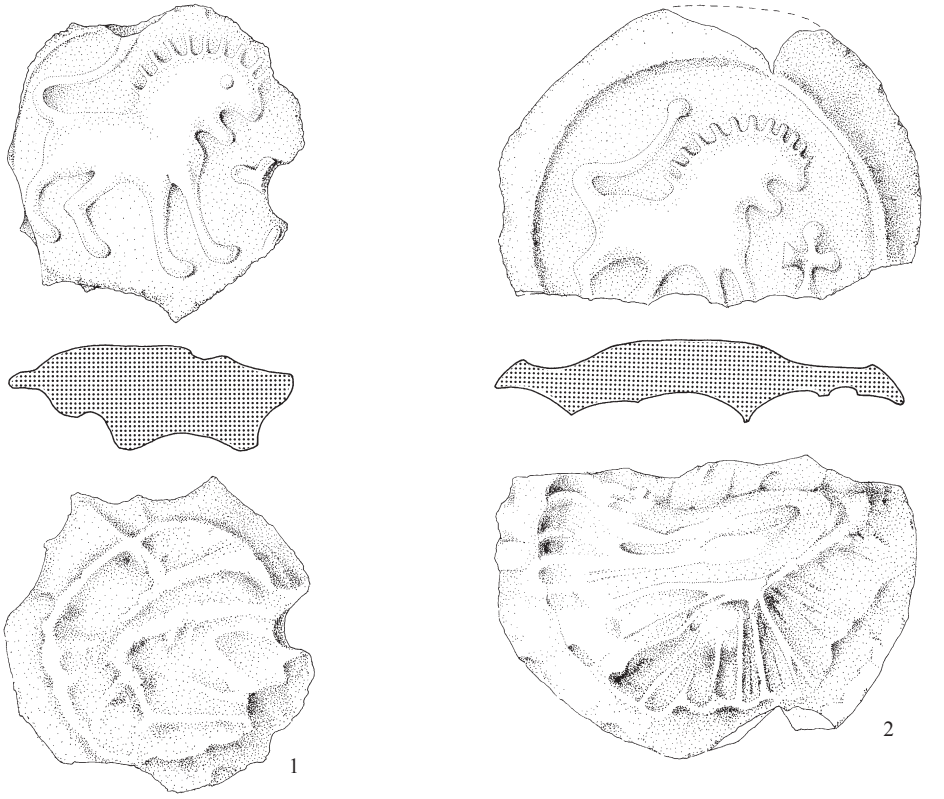

0 2

איור 13. שטח A1, שכבה V, פקקי גבס.

מס׳	מס׳ רישום	לוקוס
1	1139/2	152
2	1139/2	152
3	2237/1	3148

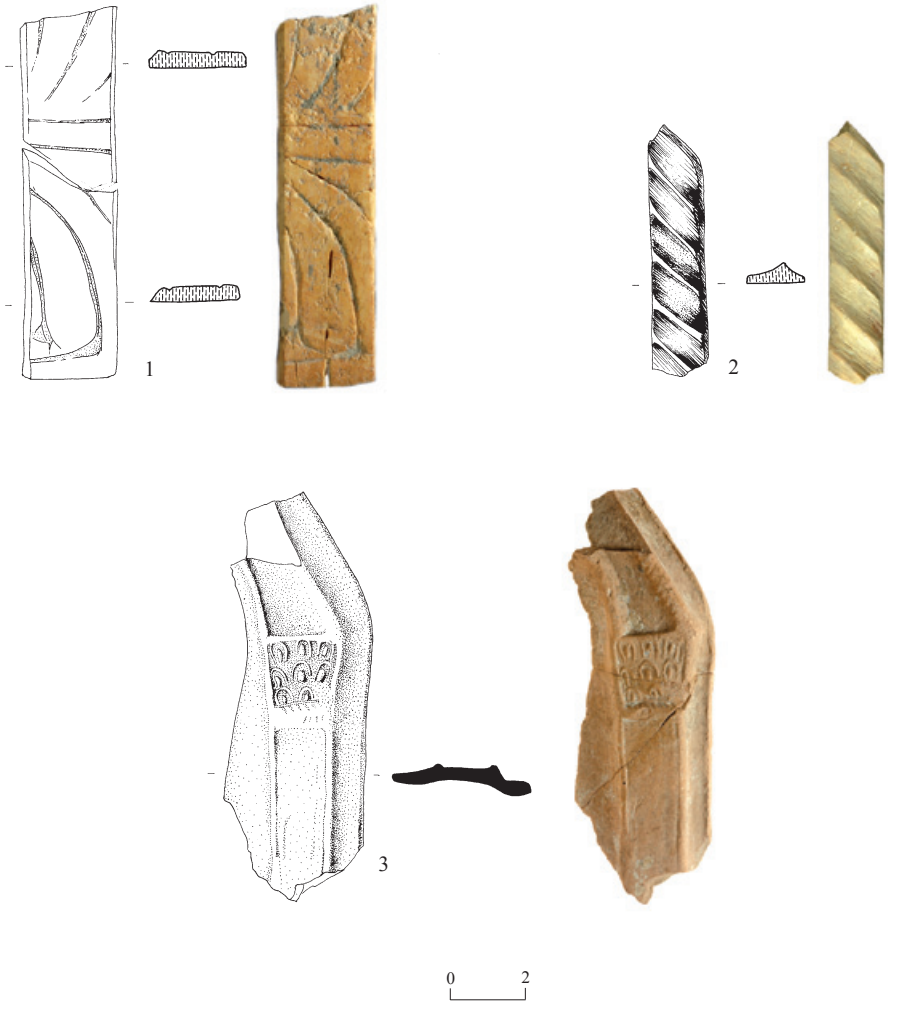

איור 14. שטח A1, שכבה V, ממצא קטן.

מס׳	החפץ	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	שיבוץ	1132/1	152	עצם
2	שיבוץ	1115/8	152	עצם
3	מסגרת	1418/1	277	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים

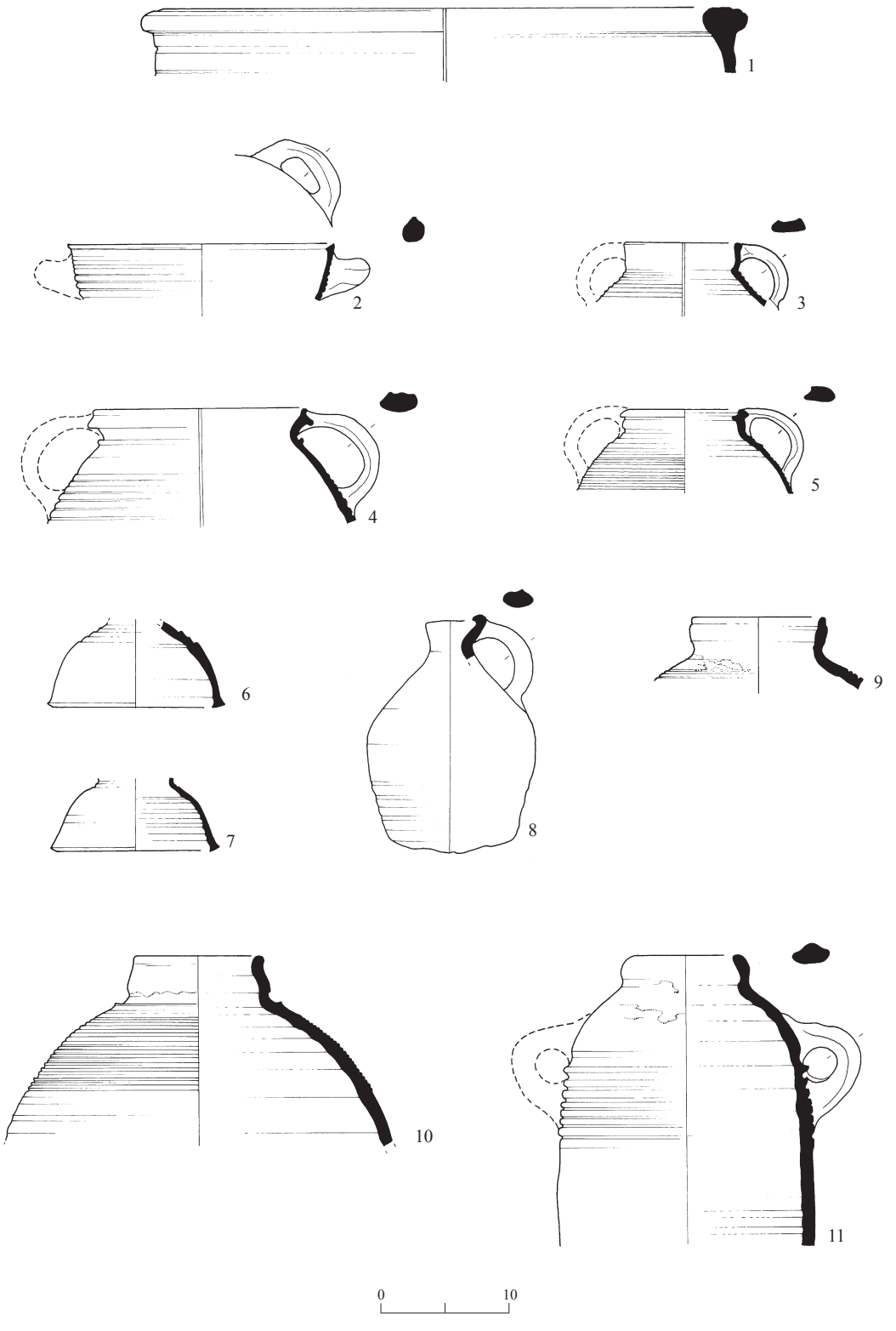

איור 15. שטח B, שכבה V, ממצא כלי החרס, שיבוץ זכוכית ושבר סורג.

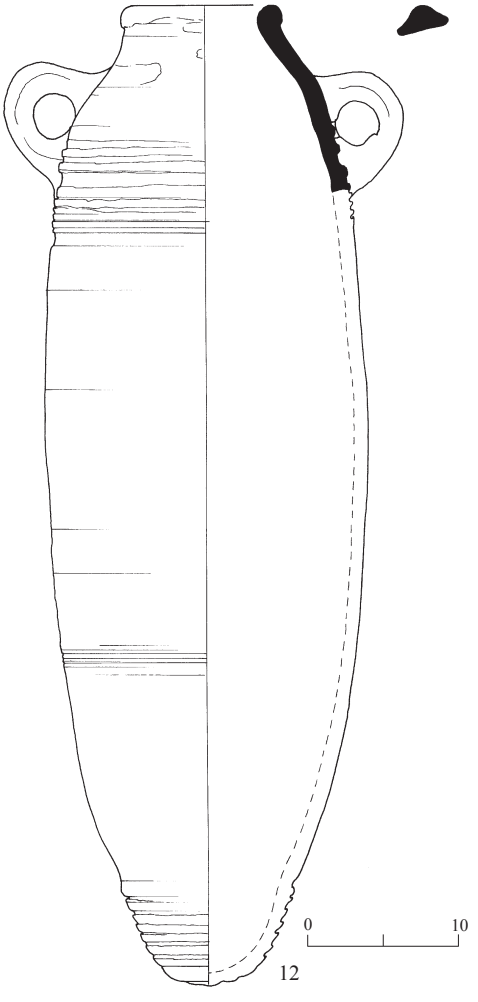

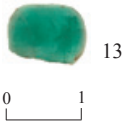

איור 15. (המשך)

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	קדרה	4082/1	428	טין לבן־ירקרק, חסמים שחורים קטנים
2	קדרת בישול	4082/2	428	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים
3	סיר בישול	4088/1	429	טין חום־אפרפר כהה, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
4	סיר בישול	4062/1	424	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
5	סיר בישול	4084/1	428	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים קטנים
6	מכסה	4060/1	424	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים
7	מכסה	4081/1	432	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
8	פך	4068/1	424	טין חום־ורדרד בהיר, חסמים שחורים קטנים
9	קנקן	4072/1	428	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים
10	קנקן	4077/1	415	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים
11	קנקן	4070/1	419	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים וגדולים
12	קנקן	4068/2	424	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים
13	אבן שיבוץ	4084	424	זכוכית ירוקה
14	סורג	4020	404	שיש

שכבה IV: שלהי התקופה הביזנטית

בסוף המאה הו׳ – תחילת המאה הז׳ לסה״נ נעשו שינויים במבנים I ו־II בשטח A1 ובמבנים שממערב למבנה III. במבנה III לא הובחנו שינויים.

שטח A1

מבנה I. בחדר נוספה אומנה בנויה אבן, צמוד לקיר 97 (תכנית 1).

מבנה II. המבנה נהרס בחלקו ועל שרידיו הוקם מבנה שקירותיו בנויים בחלקם בתוואי הקירות הקדומים, ובהם שולבו אבנים מסותתות (תכנית 1).

בחלקו הדרומי־המערבי של חדר 1 נבנתה פינה מדופנת באבנים מסותתות, צמודה לקיר 56 ולמפולות לבנים (L289, L295, L309). כאן נמצאו ממצאים רבים: כלי חרס וזכוכית וחפצי מתכת (איורים 16–19). חלק מהממצא נתגלה בתוך מפולות הלבנים; ייתכן שהם נפלו ממדפים או מקומה שנייה. ריבוי החפצים המיוחדים ואופן עיצוב החדר מלמדים ששימש לטקסים. נראה שגם בקיר 61 נעשה שיפוץ כפי שמעידה שכבת חרסים שהונחה בבסיסו והכילה בעיקר קנקני עזה (L396), כנראה לצורכי ניקוז. בפינה הדרומית־המזרחית של חדר 2 נבנה מתקן רבוע (L3200); מסגרתו בנויה לבנים צרות (0.2 מ׳ רוחב) וחלקו הפנימי היה מלא שברי לבנים. גם הרווח בינו לבין קיר 62 מולא בשברי לבנים; שימושו אינו ברור, וייתכן שהיה בסיס לגרם מדרגות שלא שרד. הקיר הדרומי־המערבי (W119) נבנה על קיר 59 משכבה V; האחרון נשדד ורק אבן גזית אחת שרדה ממנו.

צמוד לקיר 61 בחדר 6 נמצא ספסל עשוי לבני בוץ (W118; אורך 1.4 מ׳, רוחב 0.35 מ׳). בחדר 7 נמצא מתקן (L3155), שקירותיו (W68, W69) בנויים אבנים קטנות שלוכדו בטיט אפור בהיר. בגלל ההשתמרות הדלה ומגבלות החפירה לא ברור למה שימש.

שטח A2

שני בורות מים (L3157, L3120) התגלו מדרום למבנה III; הראשון חותך את קיר 117 משכבה V. ממתקן ההזנה המקורי שלו, בדרום־מערב, שרדו שלושה צינורות חרס שפתחיהם נראים בתוך הבור. השימוש בבור נמשך גם בתקופה האסלאמית המאוחרת (שכבה II; ר׳ איור 26). ממערב להם, מעל שרידי שכבה V, נתגלה מבנה, שממנו נחשפו שלושה קירות: קיר 80 במזרח, נבנה על קיר 113; קיר 112 במערב, נבנה על קיר 82; וקיר 81, המחבר ביניהם, המשיך לשמש מהשכבה הקודמת. קיר 112 בנוי מאבנים מלוכדות בטיט לבן, ואילו קירות 81 ו־80 בנויים לבני בוץ. בחדר זה נמצא חותם לחם שעליו כתובת יוונית (ברכה לסטפנוס; ר׳ Di Segni, this volume) בתוך מתקן עשוי מחלק עליון של ׳רחיים של חמור׳ (L296).

שטח C

בשטח זה (תכנית 4) התגלו רצפה (L607), שנחשפה על פני השטח ללא כל ממצא, וקיר אבן (W11), שממנו שרד נדבך היסוד בלבד; תעלת שוד (L615) ניתקה את הריצוף מהקיר. הרצפה עשויה מלוחות אבן גיר קשה, מהוקצעים ומותאמים זה לזה (0.4 × 0.7–0.3 × 0.4 מ׳). האבנים הקרובות לקיר טרפזיות, והאחרות מלבניות; ריצוף דומה נמצא בכנסייה שנתגלתה בקיבוץ מגן (Tzaferis 1985). כמות רבה של שברי שיש, אבני פסיפס צבעוניות ורעפים (לא אוירו) נמצאו בתוך תעלות השוד (L615; L622) ליד קיר 11. הבנייה באבנים מסותתות, הריצוף בלוחות מסותתים לפי מידה, הדמיון לכנסייה בקיבוץ מגן והממצא העשיר של אריחי שיש וחלקי פסיפס צבעוניים — כל אלה מעידים שבמקום הייתה כנראה כנסייה. כ־15 מ׳ ממערב לה נמצא בור מים (איור 2).

הממצא משכבה IV

כלי חרס מקומיים

קעריות (איור 16:1–3).— הקעריות עשויות מטין של סירי בישול; הן בעלות דופן ישרה או מעוגלת מעט, נוטה חוצה, שפה חתוכה, משוכה כלפי פנים, ובסיס מצולע. ייתכן שהן שימשו גם מכסים. קעריות דומות נמצאו בבאר שבע (Ustinova and Nahshoni 1994: Fig. 6:1–4).

קערות (איור 16:4–7).— לקערה מס׳ 4 שפה מתכנסת, פשוטה, ובסיס טבעת. סימני האבניים ניכרים מפנים ומחוץ; ייתכן שזהו חיקוי מקומי לקערות מטיפוס הכלים הביזנטיים העדינים (Magness 1993:194, Form 1, FBW). קערה מס׳ 5 פתוחה; יש לה דופן ישרה, מצולעת, ושפה מעוצבת, משוכה חוצה ומעוטרת בפס שחור. ייתכן ששימשה מכסה. קערות מס׳ 6 ו־7 גדולות; לאחת שפת מדף מחורצת, ולאחרת שפה מעובה וחריץ בדופן, מתחת לשפה. מקבילות נמצאו בקיסריה (Adan-Bayewitz 1986: Fig. 4:12, 13).

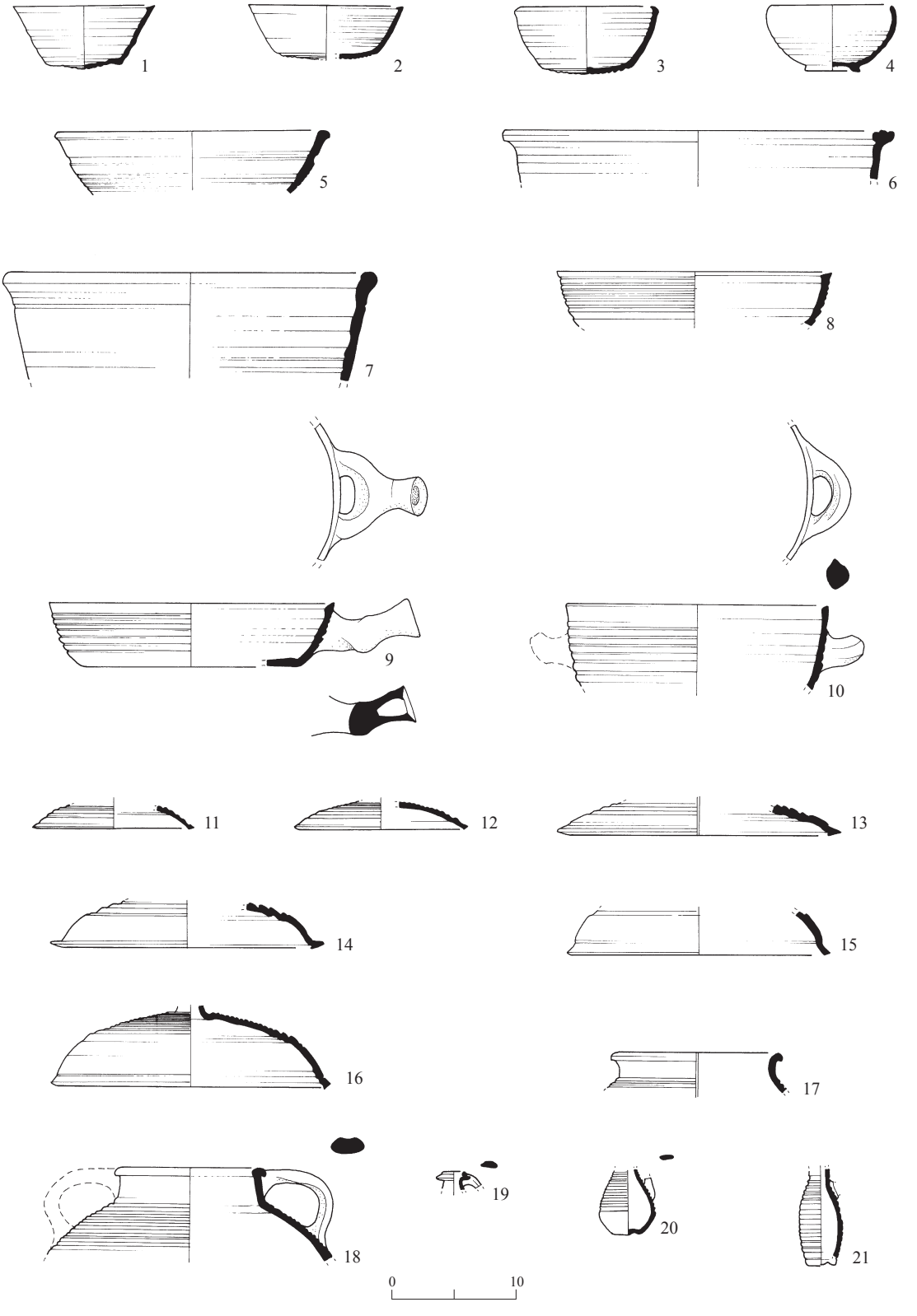

איור 16. שטח A1, שכבה IV, כלי החרס המקומיים ממבנה II, חדר 1.

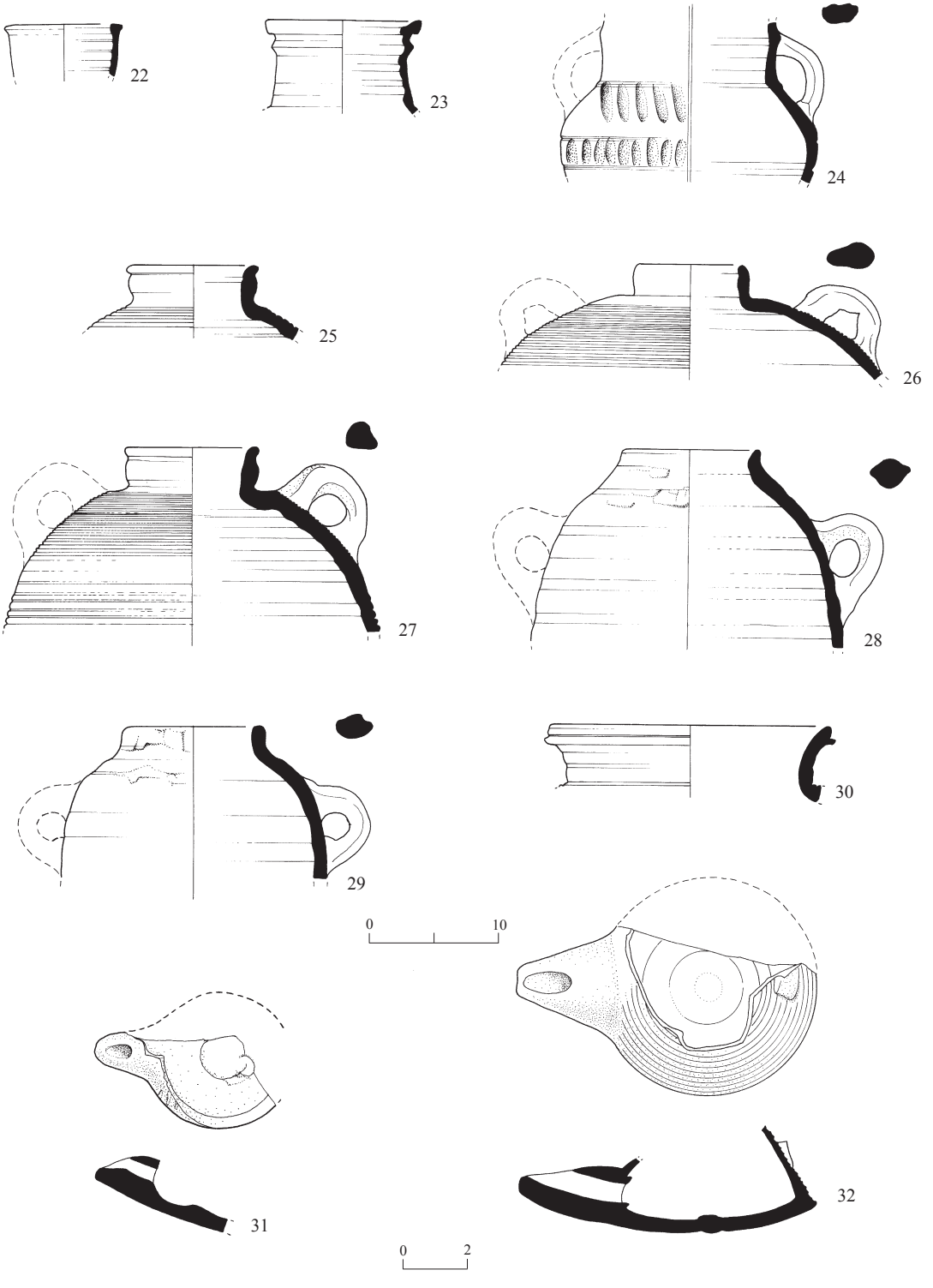

איור 16. (המשך)

◂ איור 16

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	קערית	1473/4	295	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
2	קערית	1498/2	295	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
3	קערית	1498/3	295	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
4	קערה	1473/2	295	טין חום־אדמדם בהיר, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
5	קערה	1473/3	295	טין חום, חסמים שחורים ולבנים קטנים
6	קערה	1443/2	289	טין חום, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
7	קערה	1443/3	289	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
8	מחבת	1487/4	295	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים ולבנים קטנים
9	מחבת	1479/4	295	טין חום־אדמדם־כתום, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
10	קדרת בישול	1498/1	295	טין חום־שחור, חסמים לבנים קטנים ובינוניים
11	מכסה	1479/3	295	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
12	מכסה	1487/3	295	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
13	מכסה	1488/3	295	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים ולבנים קטנים
14	מכסה	1443/10	289	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים ולבנים קטנים, טין של סיר בישול
15	מכסה	1488/2	295	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים ולבנים קטנים
16	מכסה	1487/1	295	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים ולבנים קטנים
17	סיר בישול	1497/2	295	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים ולבנים קטנים
18	סיר בישול	1443/7	289	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
19	פכית	1479/5	295	טין חום־אדמדם כהה, חסמים שחורים, חומים ולבנים קטנים
20	פכית	1473/1	295	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים וגדולים
21	פכית	1443/5	289	טין חום־אדמדם בהיר, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
22	פך	1487/2	295	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
23	פך	1497/1	295	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
24	פך	1487/5	295	טין חום־כתום, חסמים שחורים ולבנים קטנים
25	קנקן	1460/1	295	טין חום בהיר, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים
26	קנקן	1488/4	295	טין חום־אדמדם, חסמים לבנים קטנים ובינוניים
27	קנקן	1443/14	289	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
28	קנקן	1443/11	289	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים וגדולים
29	קנקן	1499/1	309	טין חום־ורדרד, חסמים לבנים קטנים ובינוניים
30	קנקן	1443/6	289	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים
31	נר	1443/13	289	טין ורוד, חסמים שחורים ולבנים קטנים
32	נר	1514/1	309	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים

מחבתות (איור 16:8, 9).— המחבתות רחבות ורדודות, בעלות ידית אתנח, בסיס שטוח ודופן שעליה צילוע מודגש.

קדרת בישול (איור 16:10).— לקדרה העמוקה דופן מעוגלת מעט, שעליה צילוע בולט, וזוג ידיות אופקיות מתחת לשפה. קדרות דומות נמצאו בירושלים, שם הן תוארכו למן סוף המאה הג׳ – ראשית המאה הד׳ עד המאות הח׳–הט׳ לסה״נ (Magness 1993:211–213, Form 1:11).

מכסים (איור 16:11–16).— המכסים קטנים (מס׳ 11, 12) או גדולים (מס׳ 13–16), שטוחים (מס׳

13–11) או גבוהים (מס׳ 14–16), ולכולם שפה חתוכה, נוטה מעט חוצה.

סירי בישול (איור 16:17, 18).— לסירים צוואר זקוף ושפה מעובה, משוכה או מקופלת חוצה; מקבילות נמצאו בבאר שבע (Ustinova and Nahshoni 1994: Fig. 6:10–12).

פכיות (איור 16:19–21).— הפכיות עשויות מטין של סירי בישול. לפכית מס׳ 19 שפת פמוט. מקבילה לפכית מס׳ 20 נמצאה בקיסריה, שם היא תוארכה לסוף התקופה הביזנטית (Magness 1994: Fig. 3:20).

פכים (איור 16:22–24).— מקבילה לפך מס׳ 23 נמצאה בירושלים, ותאריכה במאות הג׳–הה׳ לסה״נ (Magness 1993:235, 236, Wide-Necked Jars, Form 2). לפך מס׳ 24 צוואר רחב וגבוה שעליו רכס, ידית משוכה מהרכס אל הכתף ועיטור בחריתות; פכים אלו אופייניים למאות הו׳–הז׳ לסה״נ, ונמצאו בירושלים (Magness 1993:236–238, FBW, Form 1B), בתל עירא (Fischer and Tal 1999: Fig. 6.135:1) ובקליה (Egloff 1977: Pl. 72:4).

קנקנים (איור 16:25–30).— קנקנים מס׳ 25–27 הם קנקני שק. יש להם צוואר קצר, לעתים מעובה במרכז, ושפה משוכה חוצה ומופרדת מהצוואר בחריץ. בקנקן מס׳ 26 הצוואר כמעט ללא עיבוי והשפה הפשוטה נוטה מעט פנימה, הצילוע בכתף צפוף יותר מאשר על הגוף. קנקנים אלו אופייניים לסוף התקופה הביזנטית (המאות הו׳–הז׳ לסה״נ), ונמצאו למשל ברחובות בנגב (Rosenthal-Heginbottom 1988: Pl. II:55), בבאר שבע (Ustinova and Nahshoni 1994: Fig. 4:1, 5) ובמגדל, אשקלון (נחשוני תש״ס: איור 18:4).

קנקנים מס׳ 28 ו־29 הם קנקני עזה; לאחד צוואר קצר ושפה פשוטה, מעוגלת, והאחר חסר צוואר ושפתו נוטה חוצה — אף הם מתוארכים למאות הו׳–הז׳ לסה״נ (Majcherek 1995:169, Form 4). לקנקן מס׳ 30 פתח רחב; קנקנים דומים מירושלים תוארכו למאות הג׳–הה׳ לסה״נ (Magness 1993:235–236, Wide Necked Jars, Form 2), והם נמצאו גם במכלולים קופטיים (Egloff 1977: Pl. 57:2; Myśliwiec 1987: No. 2027) — נראה שבמצרים ובנגב המערבי שימש אותו טיפוס קנקן בתקופה הביזנטית.

נרות (איור 16:31, 32).— שני הנרות הם מטיפוס נר הסנדל; הם עשויים מטין של סירי בישול, ונבדלים זה מזה בגודלם. נרות מטיפוס זה שנמצאו ברחובות בנגב תוארכו למאות הו׳–הז׳ לסה״נ (Rosenthal-Heginbottom 1988:80, Pl. I:21–23).

כלי חרס מיובאים

קערות (איור 17:1–8).— קערות מס׳ 1–3 הן מטיפוס הקערות המצריות המחופות אדום, אם כי קערה 1 אינה מחופה אדום; קערות

איור 17 ◂

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	קערה	1497/3	295	טין חום, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
2	קערה	1487/6	295	טין אדום, חסמים לבנים קטנים, מירוק אדום
3	קערה	1488/1	295	טין חום, חסמים שחורים ולבנים קטנים
4	קערה	1443/8	289	טין חום, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים, מיקה, שרידי מירוק אדום מפנים וחיפוי אדום דליל מחוץ
5	קערה	1443/12	289	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים, שרידי מירוק אדום מפנים
6	קערה	1443/4	289	טין חום בהיר, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
7	קערה	1443/9	289	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
8	קערה	1479/1	295	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
9	גביע	1479/2	295	טין כתום־ורדרד, חסמים שחורים וחומים קטנים, עיטור אדום וחום כהה
10	פך	1473/5	295	טין ורוד, חסמים שחורים ולבנים קטנים, עיטור חום כהה ואדום
11	פך	1487/11	295	טין חום בהיר, חסמים שחורים ולבנים קטנים, עיטור חום־שחור
12	מכסה/ספל	1487/7	295	טין חום־ורדרד, חסמים לבנים קטנים ובינוניים

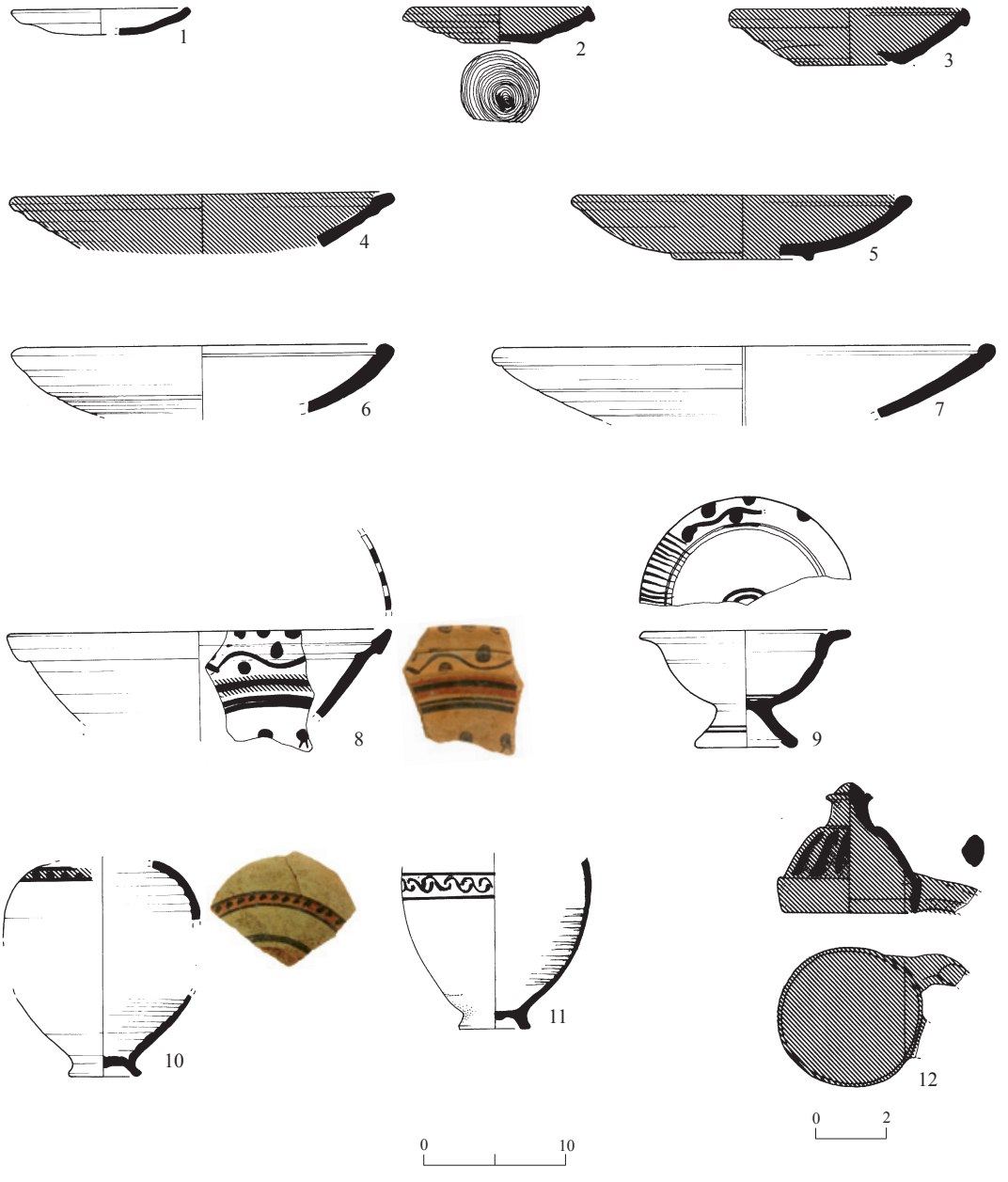

איור 17. שטח A1, שכבה IV, כלי החרס המיובאים ממבנה II, חדר 1.

דומות נמצאו בגורנה שבמצרים (Myśliwiec 1987:107, No. 1168). קערות מס׳ 4–7 רדודות, ולהן שפה מעוגלת, מופרדת מהדופן בחריץ; אלו הן קערות צפון־אפריקניות מחופות אדום (Hayes 1972:172, Fig. 33, African Red Slip, Form 109) או חיקוי מצרי שלהן. קערות דומות שנמצאו בקליה תוארכו ל־550–700 לסה״נ (Egloff 1977:85–86, 88, Pls. 42:3; 43:7).

קערה מס׳ 8 קופטית; היא בעלת שפה מקופלת חוצה, ומעוטרת בצדה הפנימי ובשפה בדגם לוליין ונקודות בשחור ובדגם פסים גלי באדום ובשחור, מעל חיפוי עצמי. מקבילה נמצאה בקליה, תאריכה 650–730 לסה״נ (Egloff 1977:146, Pl. 77:1).

גביע (איור 17: 9).— לגביע שפת מדף, דופן קעורה ובסיס חצוצרה; השפה מעוטרת בדגם לוליין,

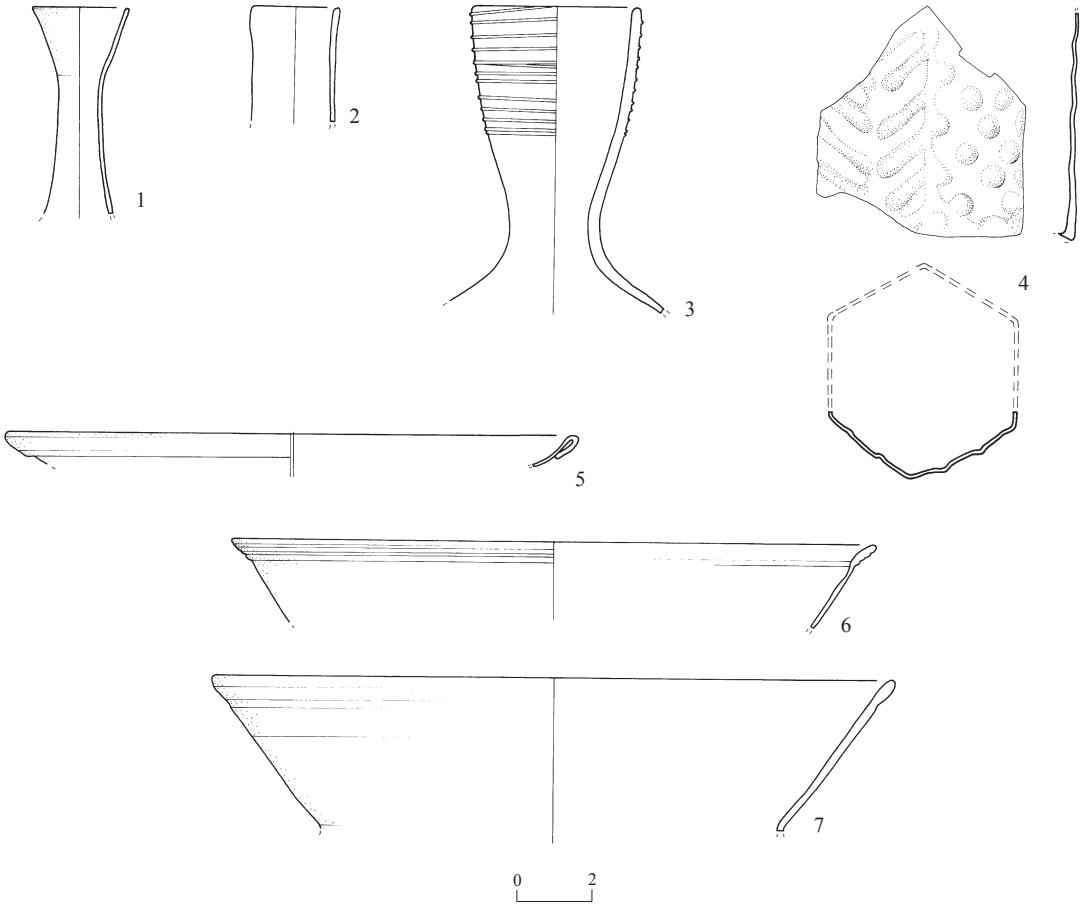

איור 18. שטח A1, שכבה IV, כלי הזכוכית ממבנה II, חדר 1.

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	בקבוק	1487/9	295	זכוכית ירוקה
2	בקבוק	1487/8	295	זכוכית ירוקה
3	בקבוק	1460/3	295	זכוכית ירוקה
4	בקבוק	1479/7	295	זכוכית ירוקה

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
5	קערה	1487/10	295	זכוכית ירוקה
6	קערה	1499/2	309	זכוכית ירוקה כהה
7	קערה	1479/6	295	זכוכית ירוקה כהה

נקודות שחורות וקבוצת קווים מקבילים בין שני קווים. פנים הקערה מעוטר בזוג מעגלים חד־מרכזיים והבסיס מעוטר בקווים מקבילים. גביעים דומים נמצאו בקליה, שם הם תוארכו ל־650–730 לסה״נ (Egloff 1977:159, Pl. 84:5).

פכים (איור 17:10, 11).— פך מס׳ 10 מעוטר בפסים אדומים ובתווך נקודות שחורות בין שני קווים שחורים; פכים דומים נמצאו בקליה ותוארכו למאה הז׳ לסה״נ (Egloff 1977:128, Pl. 27:6). פך מס׳ 11 מעוטר בדגם גאומטרי חום־שחור.

מכסה/ספל (איור 17:12).— הכלי קטן ומעוטר בחריתות רחבות, עיטור נפוץ בכלים הביזנטיים העדינים. ראשו דמוי עמוד קטן שלו כיפה מעוטרת ברכס, ולשפתו צמודה ידית אופקית; ייתכן ששימש למדידת נוזל יקר ערך.

כלי הזכוכית

בקבוקים (איור 18:1–4).— בקבוקים מס׳ 1 ו־2 פשוטים. לבקבוק מס׳ 1 צוואר ארוך, שפה מעוגלת, פשוטה, ופתח דמוי משפך; מקבילה נמצאה בחורבת חצץ, אשקלון (נחשוני תשס״ז:

איור 4:17). לבקבוק מס׳ 2 צוואר גלילי; טיפוס בקבוק זה נפוץ בתקופה הביזנטית, אמצע המאה הה׳ – תחילת המאה הז׳ לסה״נ (Katsnelson 2004:277–278, Fig. 62:1–6).

בקבוקים מס׳ 3 ו־4 מעוטרים. לבקבוק מס׳ 3 צוואר ארוך, מתרחב בחלקו העליון, ומעוטר בחוטים; עיטור אופייני לתקופה הביזנטית (Katsnelson 2004:281, Fig. 63:3–7). בקבוק מס׳ 4 מנופח לדפוס; הוא משושה ומעוטר בענף דקל בצלע אחת ובדגם תחרה בצלע אחרת. בקבוק זהה נמצא בכנסייה בכרכור עלית, במכלול שתוארך לסוף התקופה הביזנטית – תחילת התקופה האומיית (Katsnelson 2004:282, Fig. 63:11).

קערות (איור 5:18–7).— קערה מס׳ 5 רדודה ובעלת שפה מקופלת חוצה. לקערות מס׳ 6 ו־7 שפה מעוגלת ודופן דקה, נוטה חוצה; לראשונה שפה שעליה רכסים. מקבילות נמצאו בכנסייה בכרכור עלית, והן תוארכו שם לתקופה הרומית המאוחרת – ראשית התקופה הביזנטית (Katsnelson 2004:265–266, Fig. 58:2, 3, 6–9, ר׳ שם דיון ומקבילות).

שונות

חותם לחם.— נמצא חותם לחם עשוי חרס שעליו כתובת ביוונית (ר׳ Di Segni, this volume).

איור 19. שטח A1, שכבה IV, הממצא הקטן ממבנה II, חדר 1.

מס׳	החפץ	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	ידית	1498/4	295	שנהב
2	מפתח	1460	295	ברונזה
3	להב	1498	295	ברזל

ידית (איור 1:19).— הידית עשויה שנהב, מגולפת.

מפתח (איור 2:19).— המפתח קטן (45 מ״מ אורך), עשוי ברונזה.

להב (איור 3:19).— הלהב, העשוי ברזל, לא השתמר בשלמותו (11.5 ס״מ אורך; 4 ס״מ רוחב).

שכבה III: התקופה האסלאמית הקדומה

שרידים אדריכליים מתקופה זו נתגלו בשטחים A1 ו־C; השרידים הקדומים המשיכו לשמש ועליהם נוספה בנייה חדשה באבן.

שטח A1

מבנה II.— בחדר 1 נחשפה רצפת לוחות אבן מעל שכבה עבה של מפולות לבנים (L132; תכנית 1; איור 20). היא ניגשת אל קיר 61 שהמשיך לשמש גם בתקופה זו; במילוי על הרצפה (L178) נמצאו כלי חרס. מצפון־מערב למבנה נתגלה בור פעמון בנוי אבני גזית מלוכדות בטיט לבן, רצפתו מטויחת בטיח אפור (L363; 3.5 מ׳ קוטר הבסיס, 2.2 מ׳ עומק); שפתו לא השתמרה. בתוך הבור נמצאו מפולות וכלי חרס.

שטח C

שרידים דלים של קיר (W12; תכנית 4), שנבנה על ריצוף האבן משכבה IV (לעיל), מעידים על המשך השימוש במבנה, לאחר שאבניו נשדדו. סמוך לריצוף נכרו שלושה בורות (L608, L610, L605; האחרון נכרה לתוך בור 610, והובחן רק בחתך), ונמצאו בהם ממצאים מהתקופה האסלאמית הקדומה, מעורבים בחלקי שיש ופסיפס (איור 23) וחרסים מן המבנה משכבה IV (לא אוירו).

הממצא משכבה III

כלי החרס

קערה פשוטה (איור 1:21).— לקערה דופן מעוגלת, שפה פשוטה ומתחת לה סרוק עדין; קערה דומה נמצאה במגדל, אשקלון (נחשוני תש״ס: איור 2:4).

קערות מזוגגות (איורים 2:21; 1:22).— הקערות עשויות מטין גס, בהיר, ומזוגגות בזיגוג צהוב, ירוק וחום. קערות דומות נמצאו ביקנעם (Avissar 1996:75, Common Glazed Bowls) ובצרפנד אל־

איור 20. שטח A1, שכבה III, ריצוף בלוקוס 132, מבט לצפון־מזרח.

ח׳ראב (נס ציונה), במכלול שתוארך לאמצע המאה הח׳ – המאה הי׳ לסה״נ (זינגר תשס״ד: איור 6:2–9).

קדרת בישול (איור 22:2).— לקדרה דופן דקה, שפה חתוכה, נוטה פנימה, וידיות אופקיות. מקבילה נמצאה בצרפנד אל־ח׳ראב (זינגר תשס״ד: איור 2:16, ר׳ שם מקבילות).

צפחת (איור 21:3).— לצפחת צוואר קצר ובו רכס בולט. בצד האחד גופה פחוס ומעוטר בצילוע צפוף, ובצד האחר הוא תפוח ומעוטר בצילוע דליל.

פכים (איורים 21:4–8; 22:3).— פכים מס׳ 4 ו־5 באיור 21 עשויים מטין מפולם; האחרון מחופה חיפוי לבן ומעוטר בצבע שחור. לדעת פביאן, פכים אלו שייכים לקבוצת הכלים, שיש לכנותה כלים אסלאמיים נאים (ר׳ Magness 2000:815, n. 10). פכים מס׳ 6 ו־3 באיורים 21 ו־22, בהתאמה, עשויים מטין בצבע קרם (Cream Ware); לפך מס׳ 6 שפה נוטה קלות חוצה, צוואר דמוי משפך ובו מסננת, וידית מעוטרת בעיטור פלסטי — כלים דומים נמצאו ברמלה, מהתקופה העבאסית (שיאון תשס״ד: איור 12:48, ר׳ שם מקבילות); בח׳ירבת אבו סוונה, סמוך לירושלים, מהמאות הח׳–הט׳ לסה״נ (Cohen-Finkelstein 1997:28*, Fig. 7:5); ובטבריה, שם כנראה נמצא אחד ממרכזי הייצור שלהם, מסוף המאה הח׳ עד אמצע המאה הי״א לסה״נ (Stacey 2004:130, Fig. 5.41:6–9). לפך מס׳ 3 צוואר גלילי, שעליו רכס, וידית על הכתף. לפכים מס׳ 7 ו־8 באיור 21 פתח רחב; מקבילות נמצאו ביקנעם, בשכבות מהתקופה האסלאמית הקדומה (Avissar 1996: Fig. XIII.139:2, Type 13).

קנקנים (איורים 21:9; 22:4).— קנקן מס׳ 9 באיור 21 הוא קנקן שק; יש לו גוף רחב, מעוטר בסרוק, ושתי ידיות אוזן על הכתף; קנקנים דומים נמצאו בצרפנד אל־ח׳ראב (זינגר תשס״ד: איור 3:9, 10). לקנקן מס׳ 4 באיור 22 צוואר קצר ושפה נוטה חוצה; מקבילה נמצאה בח׳ירבת אבו סוונה (Cohen-Finkelstein 1997: Fig. 6:1).

נרות (איורים 21:10, 11; 22:5, 6).— הנרות באיור 21 מקבילים לטיפוס 37 של חדד (Hadad

איור 21. שטחים A1 ו־A2, שכבה III, ממצא כלי החרס והאבן.

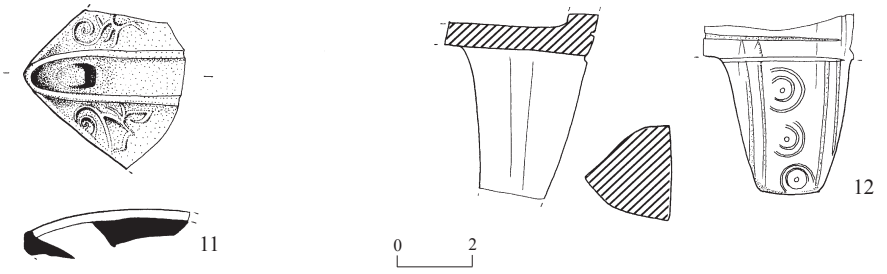

איור 21. (המשך)

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	שטח	תיאור
1	קערה	1082/1	132	A1	טין חום־אדמדם בהיר, חסמים שחורים, חומים ולבנים קטנים
2	קערה	1786/2	3002	A1	טין לבן־ירקרק, חסמים שחורים וחומים קטנים, זיגוג ירוק, צהוב וחום
3	צפחת	1759/1	363	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
4	פך	1173/1	178	A1	טין ורדרד
5	פך	1403/1	242	A1	טין חום־אדמדם בהיר, ליבה כהה, עיטור שחור על חיפוי לבן
6	פך	1437/1	286	A1	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים
7	פך	1042/1	122	A1	טין חום־אדמדם, ליבה שחורה, חסמים שחורים קטנים ובינוניים ולבנים קטנים עד בינוניים, חיפוי עצמי בהיר מחוץ, סימני קש
8	פך	1271/1	216	A2	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ובינוניים ולבנים גדולים
9	קנקן	1491/1	301	A1	טין חום־אדמדם, ליבה שחורה, חסמים שחורים ולבנים קטנים
10	נר	1082/2	132	A1	טין לבן־אפרפר, חסמים לבנים בינוניים
11	נר	1306/1	204	A2	טין לבן, חסמים שחורים קטנים, עשוי ביד
12	קערה	1137/1	145	A2	אבן

2002:99–100, Nos. 441, 444, 448), המתוארך לאמצע המאה הח׳ – המאה הי״א לסה״נ. הנרות באיור 22 קדומים יותר: נר מס׳ 5 הוא מראשית התקופה האסלאמית (Hadad 2002:66–67, No. 294, Type 28), ונר מס׳ 6, המעוטר בעיטור דמוי כתב, מתוארך לתקופה האומיית (Hadad and Khamis 1998:71, Fig. 11).

שונות

קערה (איור 12:21).— הקערה עשויה מאבן צפחה (Chlorite); רגל אחת מעוטרת נשתמרה. מקור כלים אלו בחיג׳ז ועיקר ייצורם היה במאות הח׳–הי״א לסה״נ (Stacey 2004:94, Fig. 5.7:1, 2, ור׳ דיון שם).

צמיד (איור 7:22).— הצמיד מברונזה ומעוטר בשני קצותיו.

להב (איור 8:22).— הלהב עשוי ברונזה, רוחבו המרבי 2 ס״מ, והוא השתמר לאורך 16 ס״מ. להב דומה נמצא בנחל בשור עלי, אתר מן התקופה האומיית. הכלי עשוי מברזל והוגדר ״מגל״ (בן־מיכאל, ישראל ונחליאלי תשס״ה: איור 9:15).

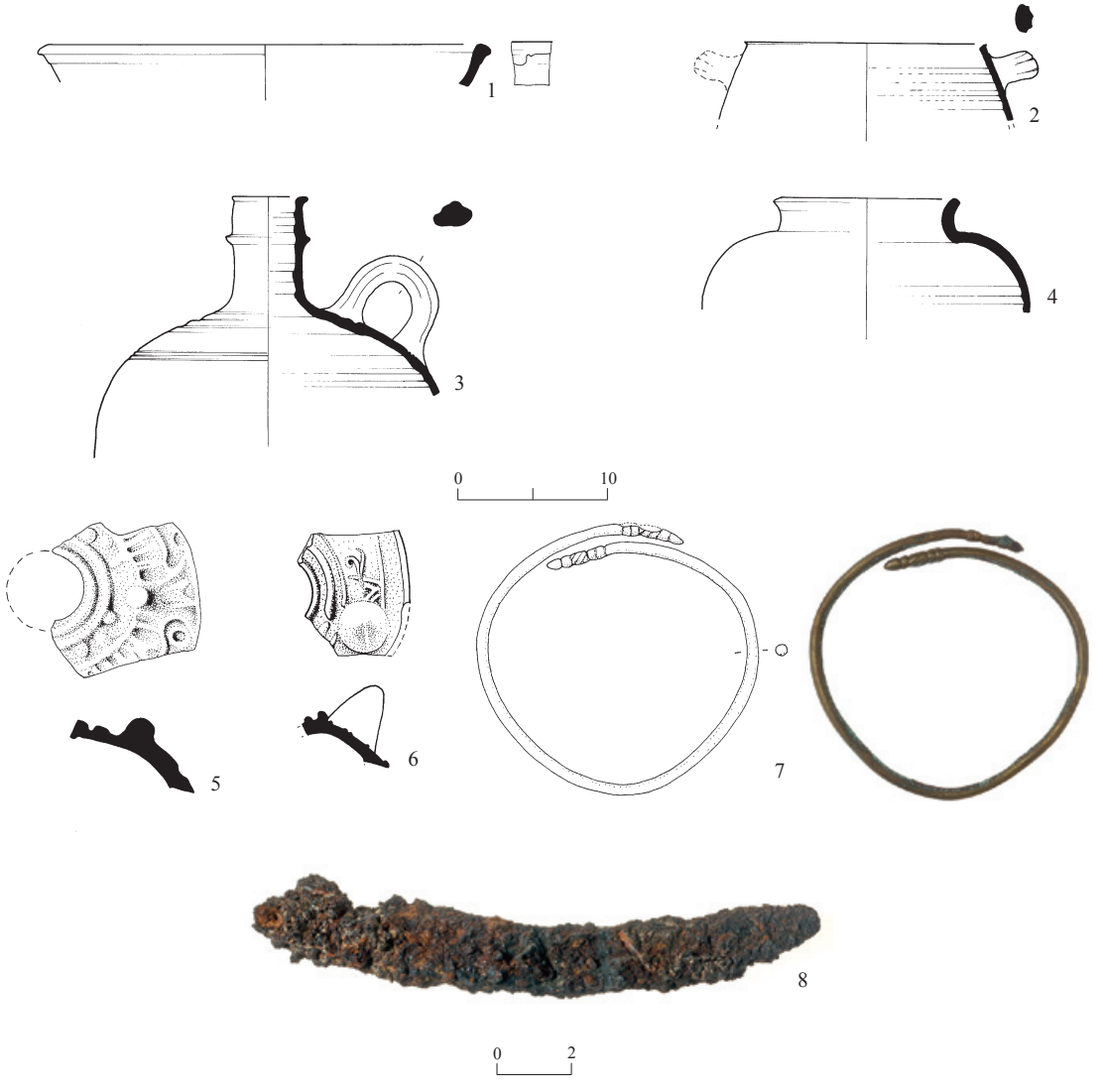

איור 22. שטח C, שכבה III, ממצא כלי החרס והמתכת.

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	קערה	6010/2	605	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים וחומים קטנים, זיגוג ירוק וחום
2	קדרת בישול	6008/1	608	טין חום כהה, חסמים שחורים קטנים
3	פך	6010/1	605	טין חום־ורדרד בהיר, חסמים שחורים קטנים
4	קנקן	6010/3	605	טין חום־צהבהב, חסמים לבנים קטנים ובינוניים
5	נר	6004/1	604	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
6	נר	6005/1	605	טין חום כהה, חסמים שחורים קטנים
7	צמיד	6010/4	605	ברונזה
8	להב	6008	608	ברונזה

איור 23. שטח C, שכבה III, פריטי שיש ואבני פסיפס (לא באתרם).

מס׳	החפץ	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	סורג	6041	622	שיש
2	אריחי קיר	6053, 6039, 6041	622	שיש וצפחה
3	פסיפס	6035	610	אבנים בצבע אדום, לבן, אפור ושחור

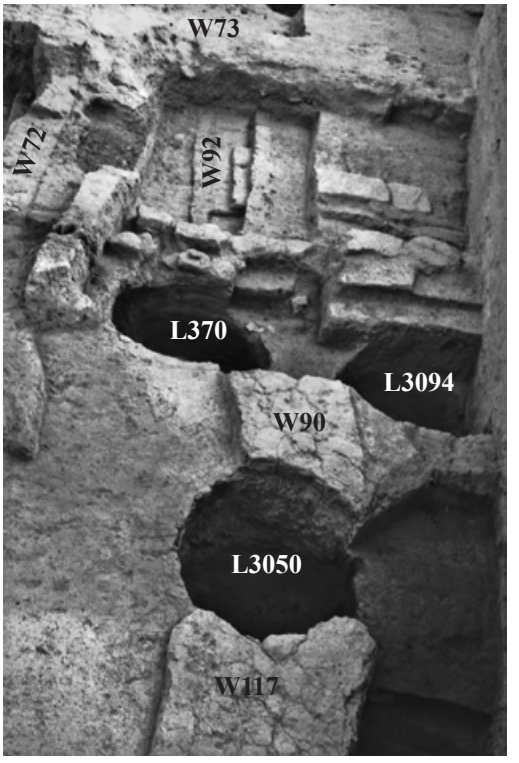

איור 24. שטח A1, שכבה II, בורות, מבט לצפון־מזרח.

שכבות I–II: התקופה האסלאמית המאוחרת

שרידים מהתקופה האסלאמית המאוחרת נחשפו בשטחים A1 ו־A2 (תכניות 5, 6); אלו שרידי בנייה דלים והרבה בורות אשפה, טבונים ומפלסי אפר עבים. בחלק קטן מהשטח הובחנו שתי השכבות, אך לרוב לא היה אפשר להפריד ביניהן; הממצא יוצג יחד.

שכבה II

שטח A1

בשטח זה נמצאו כאמור בורות אשפה רבים שנחפרו בתוך שכבה V (מצפון לדרום: L241, L149, L372, L370, L3094, L3050, L159, L249, L371, L281; תכנית 5; איור 24); בבור 370 נמצאה קבורת כלב לצד כמה עצמות בקר (איור 25), ובתוך בור 3094 נבנה טבון. בבור 372 נמצאו שני שברי סורג שיש (איור 29:1, 2).

שטח A2

רוב שרידי הבנייה נחשפו בשטח זה (תכנית 6). מן המבנה היחיד ששייך בוודאות לשכבה זו נחשפו שני קירות בריבוע הדרומי (W95, W102)

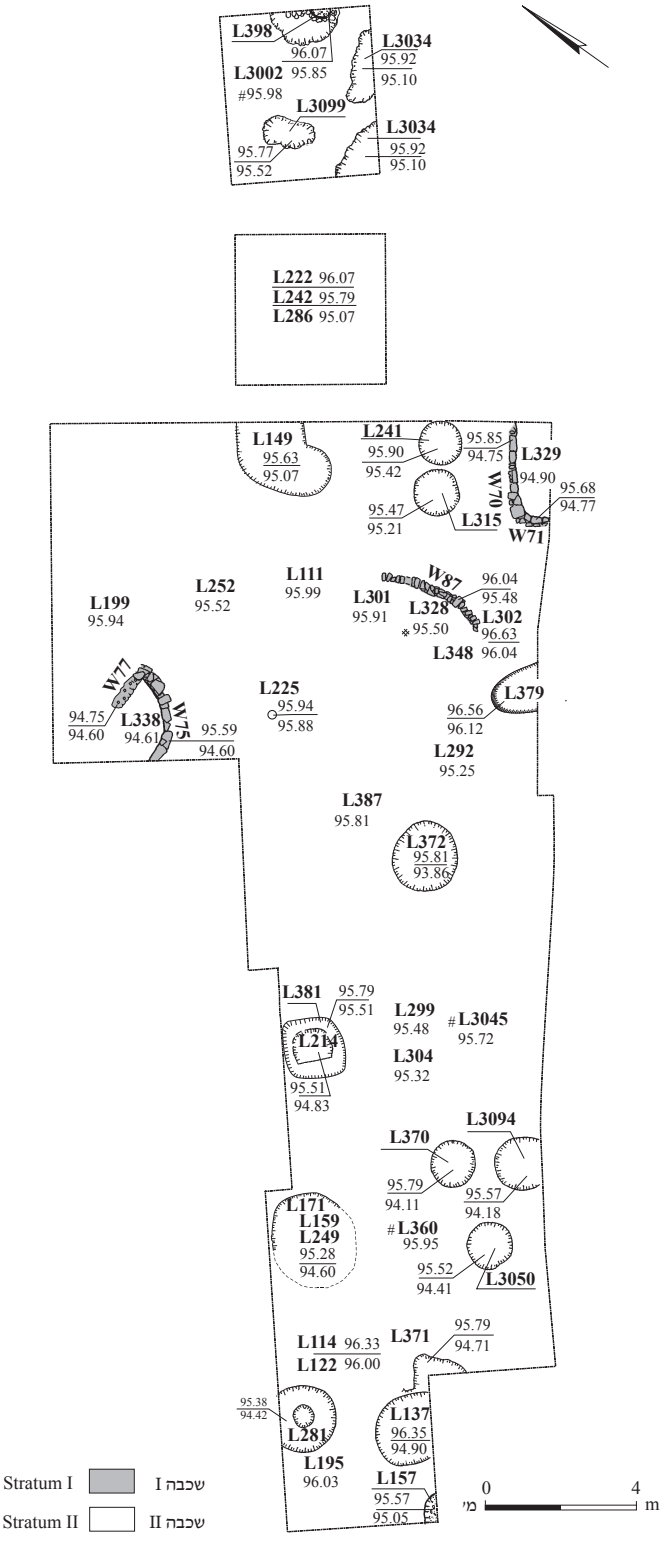

תכנית 5. שטח A1, שכבות I–II.

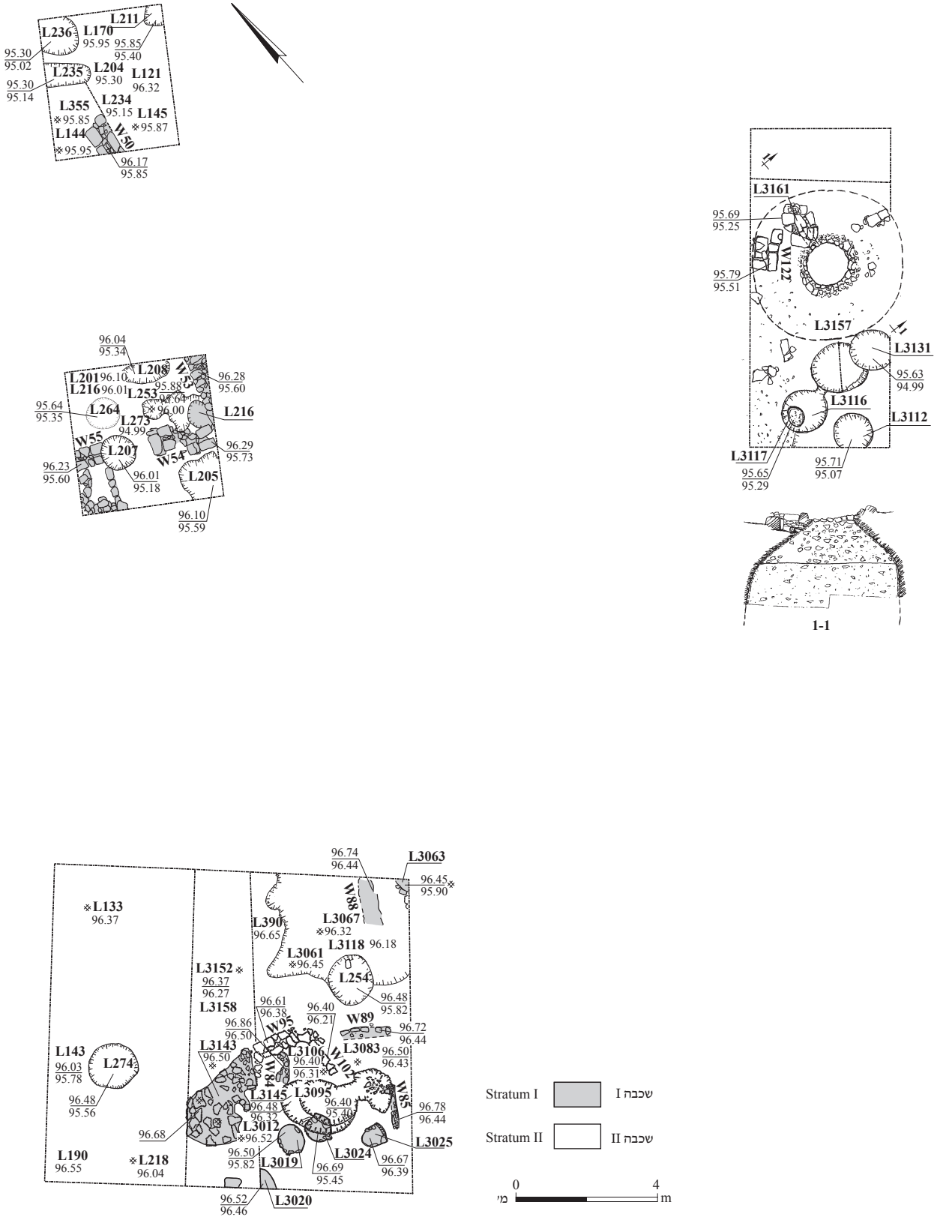

תכנית 6. שטח A2, שכבות I–II: תכנית וחתך.

איור 25. שטח A1, שכבה II, קבורת כלב, מבט לצפון־מזרח.

איור 26. שטח A2, בור מים משכבה IV וקירות משכבה II, מבט למזרח.

היוצרים פינה. מצפון־מזרח להם נמצאו שרידי בנייה דלים, הקשורים לבור מים (L3157) מסוף התקופה הביזנטית (שכבה IV) שהמשיך לשמש גם בתקופה זו (איור 26), אז נוסף לו מתקן הזנה (L3161), מתקן ההזנה בנוי אבני כורכר מסותתות, שממנו יצאו שני צינורות חרס אל תוך הבור. בתוך המתקן נמצא עמוד שיש, כנראה בשימוש משני (איור 29:3). סמוך לו נחשפו קטע קיר בנוי אבנים מסותתות (W122), טבון (L3117) שנבנה בתוך בור (L3116), ובורות אשפה אחרים (L3112, L3131). גם בריבועים אחרים התגלו בורות אשפה רבים (מצפון לדרום: L211, L236, L235, L264, L254, L274, L3095). סמוך לבור 274 נמצאה ידית של אגן שיש (L190; איור 29:4).

שכבה I

שטח A1

נחשפו שרידים של שני מבנים או מכלאות: האחד בצפון־מזרח (L329; W70, W71) והאחר מדרום־מערב לו (L328, L348; W87); הם נבנו בתוך מחפורות שנכרו בתוך שרידי קירות ומפולות לבני בוץ מן השכבות הקדומות והיו משוקעים בחלקם מתחת לפני הקרקע. הקירות נבנו בשורה אחת של אבנים שדיפנו את החללים החפורים. במבנה נוסף (L338; W75) נעשה שימוש בנדבך עליון של בור מהתקופה האסלאמית הקדומה (L363; תכנית 1), לאחר שזה התמלא במפולות ובאשפה ורק חלק מדופנותיו בצבצו; מעליהם נוספו קירות 75 ו־77.

שטח A2

בשטח זה נמצאו מבנים בנויים אבני כורכר מסותתות. קירות 53, 54 ו־55 שייכים כנראה למבנה גדול, וייתכן שאף קיר 50 בריבוע שמצפון להם שייך למכלול זה. המבנה חתם את בור אשפה 264 משכבה II. בפינת קירות 53 ו־54 נמצא מוקד וסביבו חומר אדמדם (L216); לאחר שהמבנה יצא מכלל שימוש, נכרו בתוכו שלושה בורות אשפה (L208, L207, L205). מדרום למבנה התגלו שרידי קירות (W89, W88, W85, W84), שאינם מתחברים זה לזה; הם בנויים מאבני גויל קטנות ובינוניות מלוכדות בבוץ. קירות אלה וקטעי ריצוף אבן (L3143) ועפר (L3012, L3061) וטבונים רבים (L3020, L3019, L3025, L3024) היו כנראה חלק מחצר.

הממצא משכבות I–II

כלי החרס

קערות (איור 27:1–13).— קערות מס׳ 1–8 עשויות באבניים; קערות מס׳ 1–3 מזוגגות בזיגוג ירוק וצהוב, והן מתוארכות למחצית השנייה של המאה הי״ג – המאה הט״ו לסה״נ (Avissar and Stern 2005:12, Type I.1.4, Fig. 4:8). קערות מס׳ 4–8 פשוטות: יש להן שפה מעובה מעט או משוכה חוצה, דופן מעוגלת מעט או מזווה ובסיס טבעת. הן מתוארכות למאה הי״ב – ראשית המאה הי״ג לסה״נ (Avissar and Stern 2005: Type II.1.1, Fig. 35:7, 8).

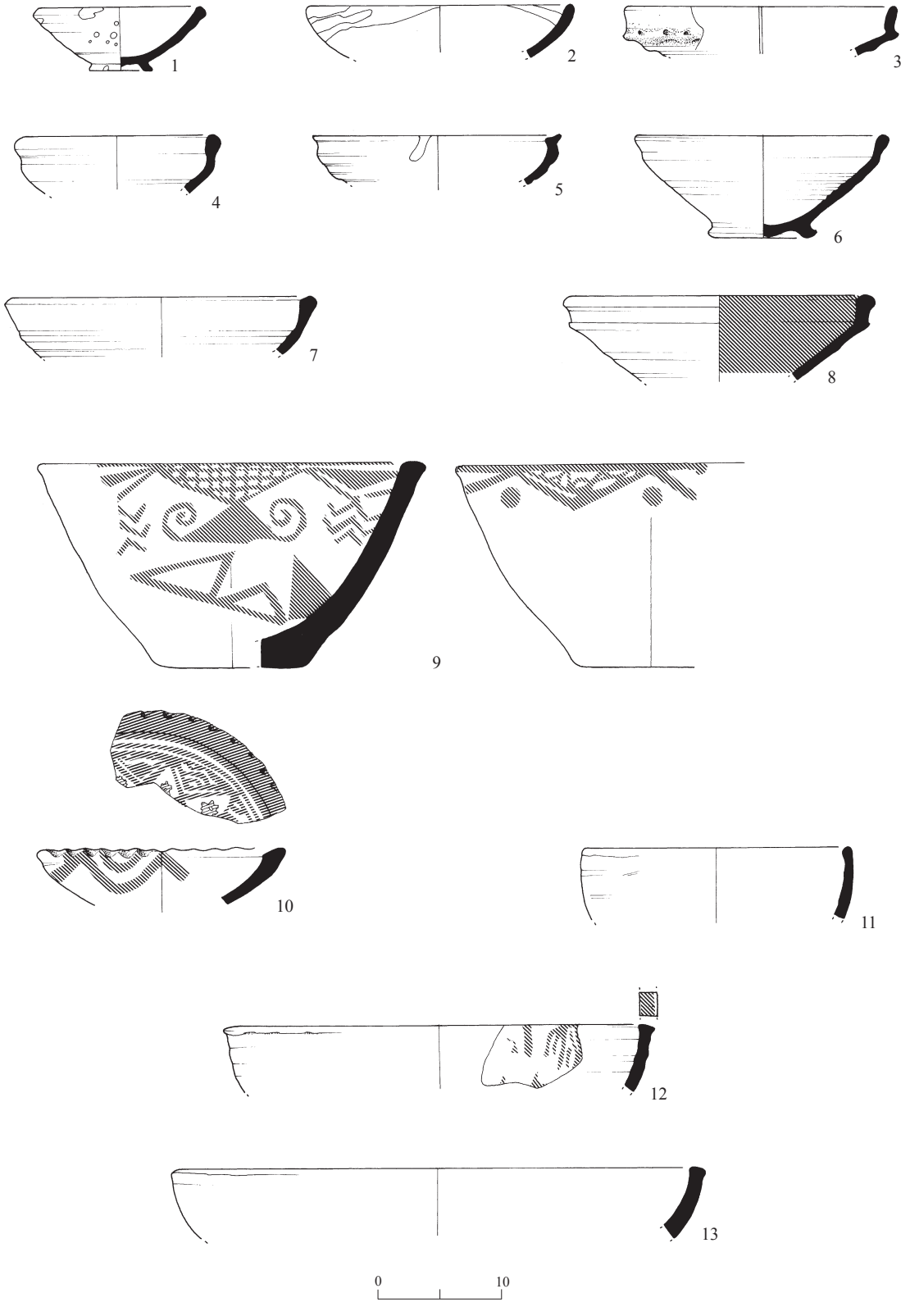

איור 27. שטחים A1 ו־A2, שכבות I–II, ממצא כלי החרס.

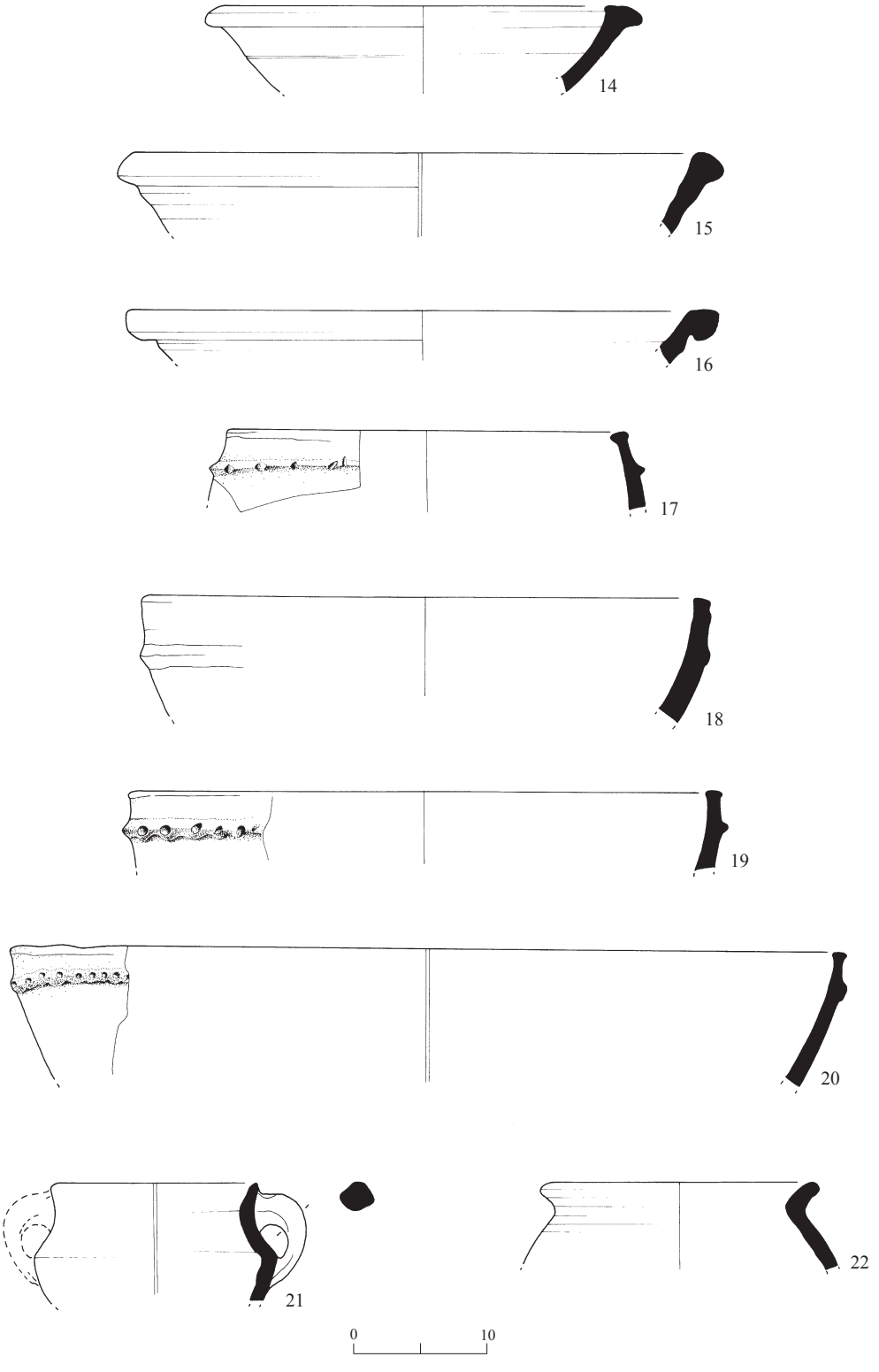

איור 27. (המשך)

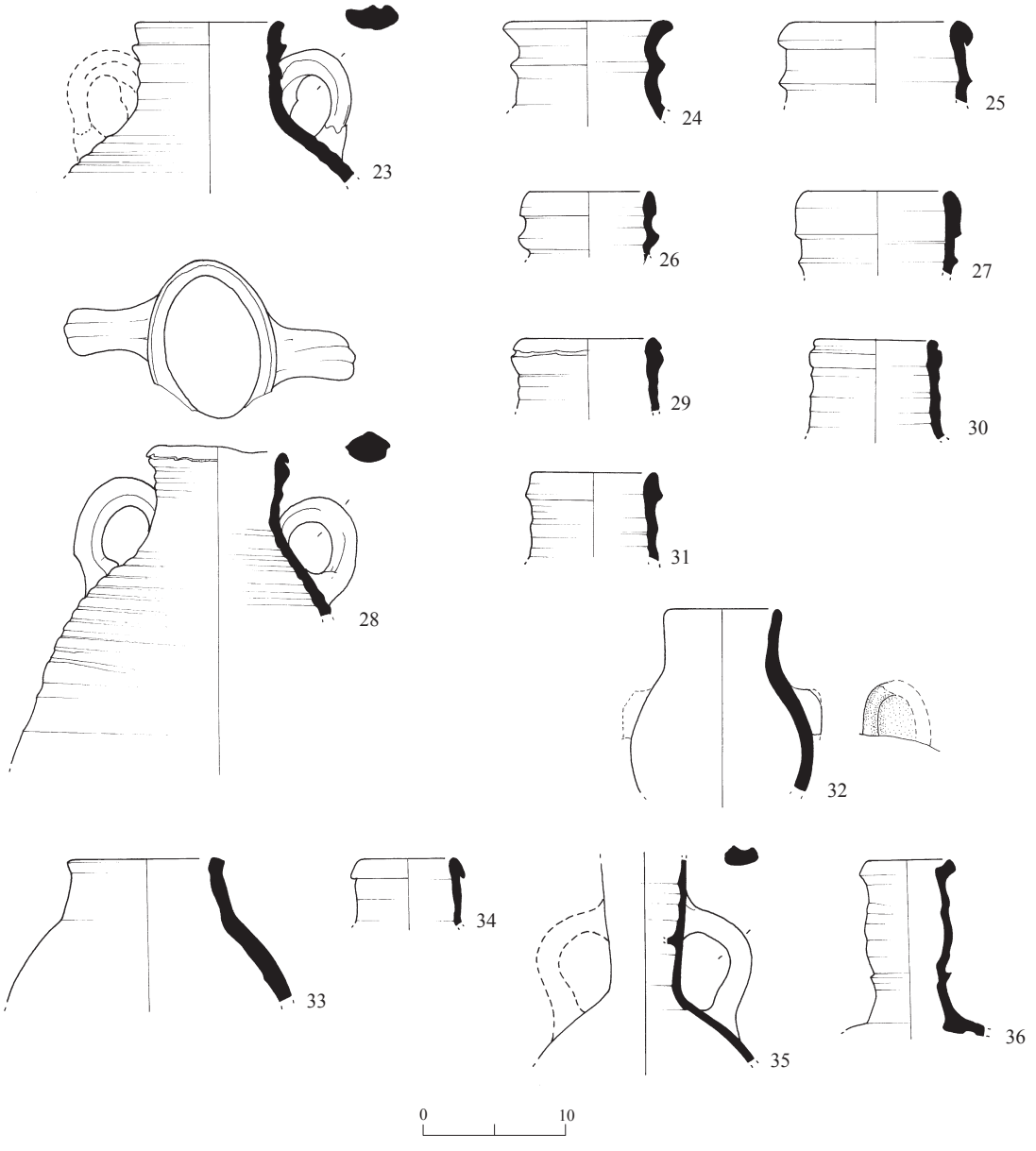

איור 27. (המשך)

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	שטח	תיאור
1	קערה	1333/1	241	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים, זיגוג ירוק
2	קערה	2218/1	3143	A2	טין ורדרד, חסמים שחורים קטנים, זיגוג ירוק וצהוב
3	קערה	1040/1	121	A2	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים, חומים ולבנים קטנים, זיגוג ירוק מפנים וצהוב־חום מחוץ
4	קערה	1823/1	3012	A2	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים וחומים קטנים
5	קערה	1963/1	3061	A2	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
6	קערה	1733/1	372	A1	טין חום בהיר־כתום, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים וגדולים
7	קערה	2218/2	3143	A2	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים

איור 27. (המשך)

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	שטח	תיאור
8	קערה	1733/2	372	A1	טין חום־אדמדם, ליבה חומה־אפרפרה, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
9	קערה	2186/1	3131	A2	טין חום־צהבהב בהיר, ליבה שחורה, חסמים לבנים קטנים ובינוניים, עיטור חום־אדמדם כהה, סימני קש, עשויה ביד
10	קערה	1322/1	171	A1	טין ורדרד, ליבה אפורה, חסמים שחורים ולבנים בינוניים וגדולים, עיטור חום כהה, עשויה ביד
11	קערה	1642/1	355	A2	טין חום־אדמדם, ליבה שחורה, חסמים לבנים קטנים ובינוניים, סימני קש, עשויה ביד
12	קערה	2258/1	3158	A2	טין חום־צהבהב, ליבה שחורה, חסמים לבנים קטנים עד גדולים, עיטור אדום כהה, סימני קש, עשויה ביד
13	קערה	2069/1	372	A1	טין חום־כתום, ליבה שחורה, חסמים לבנים קטנים ובינוניים, סימני קש, עשויה ביד
14	קדרה	2069/2	372	A1	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
15	קדרה	1067/1	133	A2	טין חום־אדמדם בהיר, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים וגדולים
16	קדרה	1963/2	3061	A2	טין חום, חסמים שחורים ולבנים קטנים
17	קדרה	2074/1	372	A1	טין חום, ליבה שחורה, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים וגדולים, סימני קש, עשויה ביד
18	קדרה	1716/2	372	A1	טין חום בהיר, ליבה שחורה, חסמים לבנים קטנים ובינוניים, סימני קש, עשויה ביד
19	קדרה	1276/1	218	A2	טין חום־אדמדם, ליבה שחורה, חסמים לבנים קטנים עד גדולים, עשויה ביד
20	קדרה	1652/1	360	A2	טין חום־אדמדם, ליבה שחורה, חסמים שחורים ולבנים קטנים, סימני קש, עשויה ביד
21	קדרת בישול	1553/1	329	A1	טין חום־ורדרד, חסמים לבנים בינוניים, סימני קש, עשוי ביד
22	סיר בישול	1094/1	144	A2	טין חום כהה, ליבה שחורה, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים, מירוק חום כהה מפנים, עשוי ביד
23	קנקן	1042/2	122	קיר ב־A2?	טין חום, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
24	קנקן	1754/1	390		טין אדמדם, ליבה אפורה בהירה, חסמים חומים ולבנים קטנים
25	קנקן	1786/1	3002	A1	טין ירקרק, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים
26	קנקן	2011/1	372	A1	טין חום־אדמדם, חסמים שחורים ולבנים קטנים
27	קנקן	1701/1	372	A1	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
28	קנקן	1465/1	273	A2	טין לבן־ירקרק, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים
29	קנקן	1074/1	133	A2	טין חום־אפרפר בהיר, חסמים שחורים קטנים ולבנים בינוניים
30	קנקן	2249/1	3152	A2	טין ורדרד, ליבה לבנה, חסמים שחורים קטנים
31	קנקן	2134/1	3106	A2	טין חום־ורדרד, חסמים שחורים ולבנים קטנים
32	פך	1736/1	381	A1	טין חום בהיר, ליבה שחורה, חסמים שחורים ולבנים קטנים, סימני קש, עשוי ביד
33	פך	1716/1	372	A1	טין חום בהיר, ליבה שחורה, חסמים לבנים קטנים ובינוניים, סימני קש, עשוי ביד
34	פך	2218/3	3143	A2	טין אפור, ליבה אפורה כהה, חסמים שחורים ולבנים קטנים
35	פך	1840/2	3019	A2	טין אפור, חסמים שחורים ולבנים קטנים ובינוניים
36	פך	1840/1	3019	A2	טין אפור כהה, חסמים שחורים קטנים ולבנים קטנים ובינוניים

קערות מס׳ 9–13 עשויות ביד; הן בעלות דופן נוטה חוצה (מס׳ 9 ו־10) או מתעגלת מעט (מס׳ 11–13), שפתן פשוטה או מעוצבת וכמה מהן מעוטרות בדגמים גאומטריים צבועים (מס׳ 9 ו־10). קערות מטיפוס זה נמצאו ביקנעם (Avissar 1996:132, Fig. XIII.87, Type 34) ובח׳ירבת כעכול (Boas 2006: Figs. 4:22–25; 5:27, 28) ותוארכו לתקופה הממלוכית.

קדרות (איור 27:14–20).— קדרות מס׳ 14–16 עשויות באבניים; יש להן דופן נוטה חוצה ושפה מעובה ומעוצבת. מקבילות נמצאו ביקנעם, שם הן תוארכו לתקופה הממלוכית (Avissar 1996: Fig. XIII.85, Type 32:1), ובגבעת דני (לזר תש״ס: איור 4:8). קדרות מס׳ 17–20 עשויות ביד; לרובן שפה חתוכה ועיטור פלסטי דמוי חבל. ביקנעם הן נפוצות בתקופה הממלוכית (Avissar 1996:132, Fig. XIII.86, Type 33).

כלי בישול (איור 27:21, 22).— שני הכלים עשויים ביד; לקדרה מס׳ 21 ידית (או שתיים) משוכה מהשפה אל מתחת לזיווי. סיר מס׳ 22 ממורק מבפנים; הוא מתוארך לאמצע המאה הי״ג – סוף המאה הט״ו לסה״נ (Avissar and Stern 2005:94–95, Fig. 40:4, Type II.2.2).

קנקנים (איור 27:23–31).— לקנקנים צוואר גלילי, גבוה. קנקן מס׳ 24 מקביל לטיפוס 14 ביקנעם (Avissar 1996: Fig. XIII.121:5, 6). לקנקן מס׳ 25 שפה מקופלת; מקבילה נמצאה ביקנעם (Avissar 1996:132, Fig. XIII.121:2, Type 14). לקנקנים מס׳ 28–30 שפה שעליה רכסים; מקבילות נמצאו ביקנעם (Avissar 1996:132, Fig. XIII.120:1, 6, Type 13). לקנקנים מס׳ 23 ו־28 ידיות סרט משוכות מבסיס הצוואר אל הכתף; ידיות אלו החלו להופיע בתקופה הממלוכית והמשיכו בתקופה העות׳מאנית ואף בעת המודרנית (Avissar 2005: Fig. 2.22:3, Type 17). מקבילה לקנקנים מס׳ 23 ו־31 נמצאה בעכו, ותוארכה למאות הי״ב–הי״ג לסה״נ (Avissar and Stern 2005:106, Fig. 42:6).

פכים (איור 27:32–36).— פכים מס׳ 32 ו־33 עשויים ביד, ויש להם פתח רחב; לפך מס׳ 32 ידית סל צמודה לכתף. מקבילה לפך מס׳ 33 נמצאה ביקנעם (Avissar 1996:147, Fig. XIII.112:1, Type 2; עשוי באבניים). פכים מס׳ 34 ו־35 שחורים; הם עשויים בצריפה מחזרת ומציינים את ראשית הופעת כלי החרס השחורים (כלי עזה) בדרום הארץ בתקופה הממלוכית. לפך מס׳ 35 מסננת. מקבילה לפך מס׳ 34 נמצאה בחורבת ג׳מה (Schaefer 1989:42, 43, Fig. 7:3; ר׳ שם דיון). לפך מס׳ 36 צוואר ארוך, תפוח, ורכס חד; הוא נפוץ מאוד בתקופה הממלוכית (Avissar 1996:132, Fig. XIII.151:1, Type 25).

נרות (איור 28).— נרות מס׳ 1–3 עשויים בדפוס; הם דמויי שקד, בסיסם מעוגל ולהם ידית זיז קטנה מקופלת וצמודה לכתף, ומעוטרים בעיטורים גאומטריים וצמחיים מסוגננים. הם שייכים לטיפוס שאבישר ושטרן (Avissar and Stern 2005:126–128, Fig. 53:1–4) כינו נר נעל (Slipper Lamp). חדד (Hadad 2002:112, Type 44) מתארכת נרות אלו לסוף המאה הי״ב – המחצית הראשונה של המאה הי״ג לסה״נ. נרות מס׳ 4 ו־5 עשויים ביד; נר מס׳ 4 פשוט, דמוי נעל, עשוי טין חום גס וצריפתו גרועה. נר מס׳ 5 מחקה נרות סגורים עשויים באבניים (Avissar and Stern 2005:124–125, Fig. 52:3, 4, Saucer Lamp); הוא מעוטר בלחיצות בשולי הגוף ובידית, וצבוע אדום.

פריטי שיש (איור 29)

שברי שיש אחדים נמצאו שלא באתרם. שני שברים שנמצאו בבור 372 שייכים אולי לסורג אחד: שבר

איור 28 ◂

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	שטח	תיאור
1	נר	2068/1	308.0	A2	טין חום בהיר, חסמים שחורים קטנים
2	נר	1032/1	11.0	A1	טין חום־אפרפר, חסמים שחורים בינוניים ולבנים קטנים ובינוניים
3	נר	2231/1	3145	A2	טין ורוד, חסמים שחורים וחומים קטנים ובינוניים
4	נר	1506/1	273	A2	טין חום בהיר, ליבה שחורה, חסמים לבנים קטנים ובינוניים, סימני קש, עשוי ביד
5	נר	1710/1	379	A1	טין חום־כתום, ליבה שחורה, חסמים לבנים קטנים, סימני קש, עשוי ביד, עיטור אדום

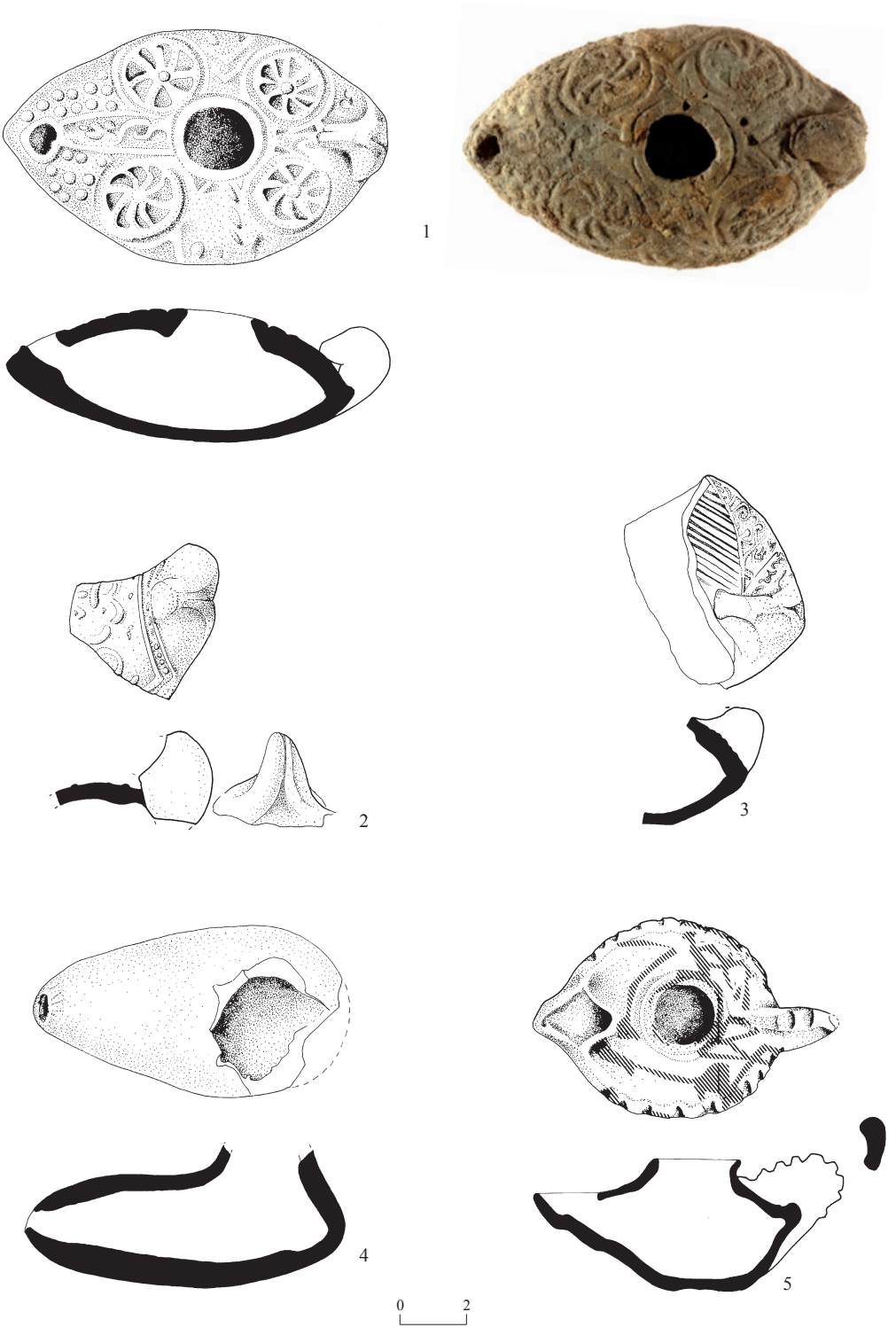

איור 28. שטחים A1 ו־A2, שכבות I–II, ממצא הנרות.

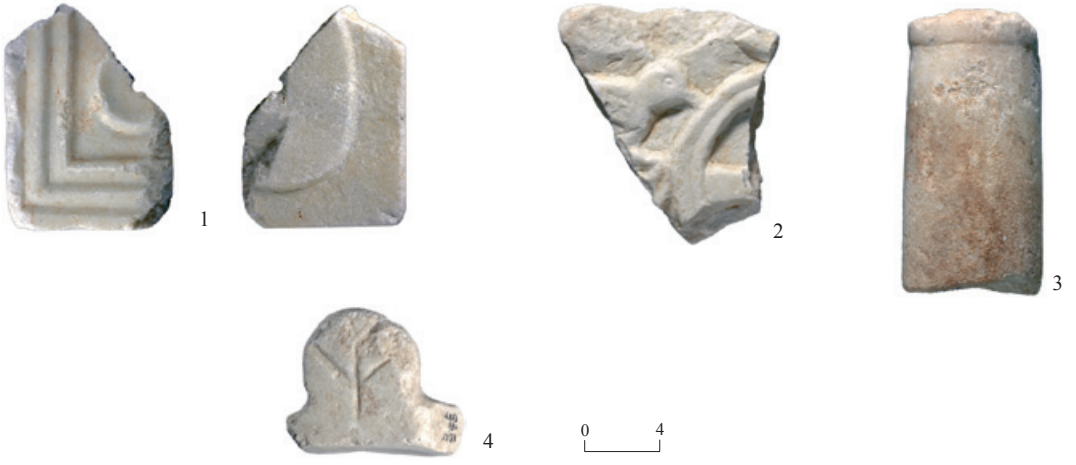

איור 29. שטחים A1 ו־A2, שכבות I–II, פריטי השיש (לא באתרם).

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	שטח
1	סורג	2074/3	372	A1
2	סורג	2074/2	372	A1
3	עמוד	2267	3161	A2
4	אגן	1233	190	A2

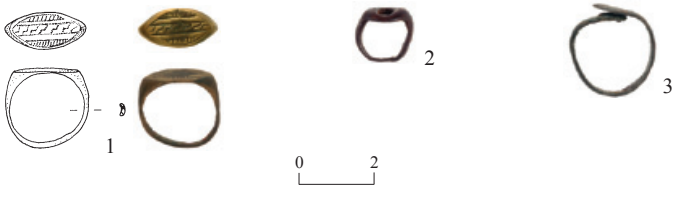

איור 30. שטח A2, שכבות I–II, התכשיטים.

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור
1	טבעת	1364/1	253	ברונזה
2	טבעת	2218/4	3143	ברונזה
3	עגיל	2218	3143	ברונזה

מס׳ 1 פינתי ומעוטר בגילוף משני עבריו; בשבר מס׳ 2 אפשר להבחין בציפור בתבליט. בשטח A2 נמצאו שבר עמודון (איור 29:3) וידית אגן מעוטרת בחריטה (איור 29:4).

תכשיטים (איור 30)

נמצאו שתי טבעות ועגיל עשויים מברונזה. לטבעת מס׳ 1 חותם מעוטר בדגם גאומטרי; בטבעת מס׳ 2 היה שיבוץ שלא השתמר.

סיכום

בחפירה נתגלה ממצא מועט מהתקופה הפרסית; ייתכן שהיישוב מתקופה זו השתרע מצפון־מזרח לחפירתנו. חמישה מטבעות מהמאה הג׳ לסה״נ (ר׳ אריאל וברמן, כרך זה: מס׳ 2–6) מעידים על קיומו של יישוב בתקופה זו, כפי שמעידה גם הווילה הרומית שנמצאה כ־200 מ׳ מצפון לחפירתנו. אולם, בשטח שנחפר לא נמצאו שרידי בנייה מתקופה זו, למעט כלי חרס מעטים.

זוהו שש שכבות מהתקופות הרומית המאוחרת – הביזנטית הקדומה עד התקופה הממלוכית (I–VI). על סמך כלי החרס והמטבעות (ר׳ אריאל וברמן, כרך זה: מס׳ 9–35), נראה שיש לתארך את שכבה VI לתקופה הרומית המאוחרת – הביזנטית הקדומה. בשכבה זו נתגלה מכלול מבנים מתוכנן היטב, שבהם השתמשו בחומרי בנייה מקומיים, מסורתיים. המטבעות מהמאה הד׳ לסה״נ (סך הכול 24) מעידים על פריחה בתקופה זו. בשל ההיקף המצומצם של השרידים שנחשפו אי אפשר לקבוע אם היו אלו מבני מגורים או מבני ציבור.

השמירה על כיווני הבנייה בשכבה V מעידה על המשכיות. המבנים והרחובות משכבה V המשיכו להתקיים גם בשכבה IV, עד סוף התקופה הביזנטית. המבנים תוכננו בקפידה; קירותיהם העבים יכלו לשאת קומה נוספת והקירוי נעשה ברעפים. בשכבה IV נערכו שינויים בחלק מהמבנים בשטח A, ובשטח C נבנתה כנסייה. מבני שכבות V ו־IV נמצאו כמעט בכל השטח שנחפר, וייתכן שהיו גם באזורים שלא נחפרו בין השטחים. בממצא כלי החרס כלי ייבוא רבים ממצרים, ובהם גביע חרס מפואר, קנקני אגירה, פקקי גבס ועליהם טביעות אריה, וכן צלב וחותם לחם הנושא את השם סטפנוס (ר׳ Di Segni, this volume). אופי הבנייה והממצא מלמדים שהיה זה מכלול של מבני ציבור, כנראה מנזר. אפשר שהכנסייה בשטח C הוקדשה לסטפנוס ששמו נזכר בחותם הלחם וכן בכותרת השיש שנמצאה בעבר בחורבת מעון (Figueras 1996:271–273, Photo 2). ייתכן שאף המנזר הוקדש לו.

הממצא מחפירה זו מחזק את טענתו של גיחון, שיש לזהות את חורבת מעון כמרכז האזרחי של מנואיס (Menois Oppidum) למן המאה הד׳ לסה״נ, וזהו ללא ספק גם מרכז האחוזה הקונסטנטינית (Saltus Constantiniiaces) בתקופה זו. בשטח שנחפר לא נמצאה כאמור כל עדות לנוכחות צבאית או אזרחית מלפני המאה הד׳ לסה״נ; הממצאים הקדומים בחפירה נמצאו שלא בהקשרם, ומקורם אולי בשרידים קדומים בקרבת מקום.

בשכבה III נמצאו שרידים מהתקופות האומיית – הפאטימית; השימוש בחלק מהמבנים מהתקופה הביזנטית נמשך, ונבנה בור מדופן אבני גזית. ממצא כלי החרס והמטבעות (ר׳ אריאל וברמן, כרך זה: מס׳ 43–49) מעיד על קיומו של יישוב בתקופה זו. ייתכן שמיקומו על הדרך לעזה תרם לשגשוגו. על סמך הממצא, נראה שהיישוב התקיים ללא הפסקה, אם כי בהיקף מצומצם, עד התקופה הממלוכית, אז זכה היישוב לפריחה מחודשת (שכבות I–II); שרידי מבנים, בורות וטבונים רבים נמצאו. אופי הבנייה, שכבות האפר והבורות הרבים מלמדים שהיה זה יישוב כפרי, וחיזוק לכך הוא הכמות הרבה של כלי החרס העשויים ביד, שהמשיכו לשמש גם בתקופה העות׳מאנית. על סמך כלי החרס והמטבעות (ר׳ אריאל וברמן, כרך זה: מס׳ 50–56), נראה שהיישוב התקיים עד סוף המאה הי״ד לסה״נ ואולי מעט לאחר מכן.

הערה

[1] החפירה נערכה בחודשים אוקטובר–דצמבר 1998 (הרשאה מס׳ A-2953) ובחודשים ינואר–פברואר 1999 (הרשאה מס׳ A-2993) מטעם רשות העתיקות. היא נוהלה על ידי פרחיה נחשוני, בעזרת גרגורי סרי. סייעו חיים לביא (מנהלה), אבי האג׳יאן (מדידות), שולה לביא (רפאות), אנה דודין וכרמן הרש (ציור ממצא), קלרה עמית (צילום ממצא), רחל ויניצקי (ניקוי מתכות), סבטלנה טליס (הקלדת נתונים) ואליזבט בלשוב (סרטוט תכניות). המחברים צילמו בשטח. החופרים היו פועלים מאופקים, מנתיבות, מרהט ומשדרות במסגרת פרויקט העסקת מובטלים.

הפניות

אבי־יונה מ׳ תשכ״א. רצפת הפסיפס של בית הכנסת במעון (נירים). **ארץ־ישראל** ו:86–93.

אבי־יונה מ׳ תשכ״ג. **גיאוגרפיה היסטורית של ארץ־ישראל למן שיבת־ציון ועד ראשית הכיבוש הערבי**. ירושלים.

אריאל ד״צ וברמן א׳. כרך זה. המטבעות מחורבת מעון.

בן־מיכאל י׳, ישראל י׳ ונחליאלי ד׳ תשס״ה. נחל בשור עילי: כפר מן התקופה האסלמית הקדומה בהר הנגב. **עתיקות** 48:*105–*122.

גיחון מ׳ תשל״ה. אתרי הלימס בנגב. **ארץ־ישראל** יב:149–166.

זינגר ק׳ תשס״ד. כלי החרס מהחפירה בצרפנד אל־ח׳ראב, נס ציונה. **עתיקות** 46:49–58.

יוגב א׳ תשמ״ז. בית־הכנסת במעון — גילויים חדשים. **ארץ־ישראל** יט:208–215.

לוי ש׳ תשכ״א. בית־הכנסת העתיק במעון (נירים) (סקירה ראשונה על החפירות). **ארץ־ישראל** ו:77–82.

לזר ד׳ תש״ס. גבעת דני: יישוב מן התקופות הממלוכית והעות׳מאנית בעמק איילון. **עתיקות** 38:*127–*136.

מגנס ג׳ תשמ״ז. הקרמיקה מחפירת 1980 במעון. **ארץ־ישראל** יט:216–224.

מירון ד׳ ונגב ש׳ תש״ל. מתקן תעשייתי ליד ח׳ מעון. **חדשות ארכיאולוגיות** לג:25.

נחשוני פ׳ תש״ס. אתר מהתקופה הביזאנטית מצפון לשכונת מגדל, אשקלון. **עתיקות** 38:*99–*111.

נחשוני פ׳ תשס״ז. שרידים מהתקופות הרומית והביזנטית בחורבת חצץ, אשקלון. **עתיקות** 56:81–97.

פביאן פ׳ וגולדפוס ח׳ תשס״ד. מבנה חווה, טרסות ומתקנים חקלאיים מהתקופה הביזנטית באזור גבעות גורל. **עתיקות** 47:*1–*14.

קוגן־זהבי א׳ תשנ״ט. קבר מעוטר מן התקופה הרומית במגדל אשקלון. **עתיקות** 37:181–209.

קוגן־זהבי א׳ תש״ס. שרידים רומיים–ביזנטיים באשקלון. **עתיקות** 38:*113–*126.

רחמני ל״י תשכ״א. בית הכנסת במעון (נירים) (המציאות הקטנות והמטבעות). **ארץ־ישראל** ו:82–85.

שורקין ע׳ תשס״ה. שדות קבורה ואזור תעשייה בוואדי אל־ח׳לף (שולי ח׳רבת ראס אבו מערוף) בתחומי שכונת פסגת זאב ה׳, ירושלים. **עתיקות** 48:*27–*58.

שיאון ע׳ תשס״ד. שרידי יישוב מהתקופה האסלאמית הקדומה ברמלה. **עתיקות** 46:67–92.

Adan-Bayewitz D. 1986. The Pottery from the Late Byzantine Building (Stratum 4) and Its Implications. In L.I. Levine and E. Netzer. *Excavations at Caesarea Maritima 1975, 1976, 1979: Final Report* (Qedem 21). Jerusalem. Pp. 90–129.

Alfen P.G. van. 1996. New Light on the 7th-c. Yassi Ada Shipwreck: Capacities and Standard Sizes of LRA1 Amphoras. *JRA* 9:189–213.

Applebaum S. and Gichon M. 1967. *Israel and Her Vicinity in the Roman and Byzantine Periods* (The Seventh International Congress of Roman Frontier Studies). Tel Aviv.

Avissar M. 1996. The Medieval Pottery. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqneʿam* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 75–172.

Avissar M. 2005. *Tel Yoqneʿam: Excavations on the Acropolis* (IAA Reports 25). Jerusalem.

Avissar M. and Stern E.J. 2005. *Pottery of the Crusader, Ayyubid, and Mamluk Periods in Israel* (IAA Reports 26). Jerusalem.

Avi-Yonah M. 1954. *The Madaba Mosaic Map.* Jerusalem.

Boas A.J. 2006. The Medieval Ceramics from Khirbat Kaʿkul. *ʿAtiqot* 54:75–104.

Calderon R. 2000a. Byzantine Pottery from South Sinai. In U. Dahari. *Monastic Settlements in South Sinai in the Byzantine Period: The Archaeological Remains* (IAA Reports 9). Jerusalem. Pp. 183–231.

Calderon R. 2000b. Roman and Byzantine Pottery. In Y. Hirschfeld. *Ramat Hanadiv Excavations: Final Report of the 1984–1998 Seasons.* Jerusalem. Pp. 91–165.

Cohen-Finkelstein J. 1997. The Islamic Pottery from Khirbet Abu Suwwana. *ʿAtiqot* 32:19*–34*.

Di Segni L. 1997. *Dated Greek Inscriptions from Palestine from the Roman and Byzantine Periods.* Ph.D. diss. The Hebrew University. Jerusalem.

Di Segni L. This volume. A Bread Stamp from Ḥorbat Maʿon.

Egloff M. 1977. *Kellia: la poterie copte: Quatre siècles d'artisanat et d'échanges en Basse-Égypte* (Recherches suisses d'archéologie copte III) (2 vols.). Geneva.

Fantalkin A. 2000. A Salvage Excavation at a 6th–7th Century C.E. Site on Palmach Street, Beersheba. *Tel Aviv* 27:257–272.

Feig N. 1985. Pottery, Glass and Coins from Magen. *BASOR* 258:33–40.

Figueras P. 1996. New Greek Inscriptions from the Negev. *LA* 46:265–284.

Fischer M. and Tal O. 1999. Byzantine and Early Islamic Periods. In I. Beit-Arieh. *Tel ʿIra: A Stronghold in the Biblical Negev* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 15). Tel Aviv. Pp. 300–349.

Fritz V. and Kempinski A. 1983. *Ergebnisse der Ausgrabungen auf der Ḥirbet el-Mšāš (Tēl Māšōš) 1972–1975.* Wiesbaden.

Gichon M. 1993. *En Boqeq: Ausgrabungen in einer Oase am Toten Meer* I: *Geographie and Geschichte de Oase; Das Spätrömisch–byzantinische Kastell.* Mainz am Rhein.

Gophna R. and Feig N. 1993. A Byzantine Monastery at Kh. Jemameh. *'Atiqot* 22:98–108.

Gorin-Rosen Y. 2000. Glass from Monasteries and Chapels in South Sinai. In U. Dahari. *Monastic Settlements in South Sinai in the Byzantine Period: The Archaeological Remains* (IAA Reports 9). Jerusalem. Pp. 233–245.

Hadad S. 2002. *The Oil Lamps from the Hebrew University Excavations at Bet Shean* (Qedem Reports 4). Jerusalem.

Hadad S. and Khamis E. 1998. Inscribed Pottery Lamps from the Early Islamic Period at Beth Shean. *IEJ* 48:66–76.

Hayes J.W. 1972. *Late Roman Pottery.* London.

Katsnelson N. 1999. Glass Vessels from the Painted Tomb at Migdal Ashqelon. *'Atiqot* 37:67*–82*.

Katsnelson N. 2004. Glass Objects. In P. Figueras ed. *Ḥorvat Karkur 'Illit* (Beer Sheva XVI). Be'er Sheva'. Pp. 265–291.

Magness J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology: Circa 200–800 CE* (JSOT/AASOR Monograph Series). Sheffield.

Magness J. 1994. The Pottery from Area V/4 at Caesarea. In W.G. Dever ed. *Preliminary Excavation Reports: Sardis, Bir Umm Fawakhir, Tell el-'Umeiri, the Combined Caesarea Expeditions, and Tell Dothan* (AASOR 52). Ann Arbor. Pp. 133–145.

Magness J. 2000. Late Roman and Early Islamic Pottery from Middle Egypt and Some Palestinian Connections. *JRA* 13:812–817.

Majcherek G. 1995. Gazan Amphorae: Typology Reconsidered. In H. Meyza and J. Młynarczyk eds. *Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean: Advances in Scientific Studies (Acts of the II Nieborów Pottery Workshop; Nieborów, 18–20 December 1993).* Warsaw. Pp. 163–178.

Mook M.S. and Coulson W.D.E. 1995. East Greek and Other Imported Pottery. In E. Stern. *Excavations at Dor, Final Report* I, B: *Areas A and C; The Finds* (Qedem Reports 2). Jerusalem. Pp. 93–125.

Myśliwiec K. 1987. *Keramik und Kleinfunde aus der Grabung im Tempel Sethos' I in Gurna* (Archäologische Verröffentlichungen 57). Mainz am Rhein.

Notley R.S. and Safrai Z. 2005. *Eusebius, Onomasticon: The Place Names of Divine Scripture, including the Latin Edition of Jerome* (Jewish and Christian Perspectives Series IX). Boston–Leiden.

Oleson J.P. 1994. *The Harbours of Caesarea Maritima* (BAR Int. S. 594). Oxford.

Peleg M. and Reich R. 1992. Excavations of a Segment of the Byzantine City Wall of Caesarea Maritima. *'Atiqot* 21:137–170.

Rahmani L.Y. 1960. The Small Finds and Coins. In S. Levy. The Ancient Synagogue of Ma'on (Nirim). *Rabinowitz Fund for the Exploration of Ancient Synagogues Bulletin* 3:14–18.

Rosenthal-Heginbottom R. 1988. The Pottery. In Y. Tsafrir. *Excavations at Rehovot-in-the-Negev* I: *The Northern Church* (Qedem 25). Jerusalem. Pp. 78–96.

Schaefer J. 1989. Archaeological Remains from the Medieval Islamic Occupation of the Northwest Negev Desert. *BASOR* 274:33–60.

Stacey D. 2004. The Pottery. In D. Stacey. *Excavations at Tiberias, 1973–1974: The Early Islamic Periods* (IAA Reports 21). Jerusalem. Pp. 89–147.

Tzaferis V. 1985. An Early Christian Church Complex at Magen. *BASOR* 258:1–16.

Tushingham A.D. 1985. *Excavations in Jerusalem 1961–1967* I. Toronto.

Ustinova Y. and Nahshoni P. 1994. Salvage Excavations in Ramot Nof, Be'er Sheva. *'Atiqot* 25:157–177.

A BYZANTINE MONASTERY AND ISLAMIC-PERIOD SETTLEMENT REMAINS AT ḤORBAT MA'ON

PIRHIYA NAHSHONI AND GREGORY SERIY

(PP. 13*–62*)

Ḥorbat Ma'on (Khirbet al-Ma'in)—identified as *Menois*, the center of *Saltus Constantiniiaces* (the estate of Constantine) or *Menois oppidum* (the civil center)—is located in the northwestern Negev (map ref. NIG 14307–26/58186–98; OIG 09307–26/08186–98), approximately 20 km south of Gaza, and covers a vast area between Kibbutz Nir 'Oz and Kibbutz Nirim (Fig. 1). Three areas were opened (A–C) and six strata (I–VI) were discerned (Fig. 2). The strata date from the Late Roman–early Byzantine to the Late Islamic periods. In addition, fragments of a Persian-period amphora, found in a pit from the early Islamic period in Area C (Fig. 3), attest to an earlier occupation of the site. No building remains were found from this period.

In Stratum VI (Plans 1–3; Fig. 4), building remains from the Late Roman–early Byzantine periods were found in Areas A and B. The pottery finds were of a domestic nature (Figs. 5–7). The above-mentioned pit in Area C also yielded a single pottery vessel from the late Roman period (Fig. 8).

In Stratum V (Plans 1–4; Fig. 9), dated to the late Byzantine period, a well-planned complex of substantial structures was erected, preserving the general orientation of the Stratum VI walls. The complex consisted of several buildings, and at least two streets, covering Area A (75 × 30 m), Area B (15 × 10 m) and part of Area C (5 × 5 m). The finds included local and imported pottery vessels (Figs. 10–15). Several storage jars and gypsum stoppers were found in one of the rooms. Two of the stoppers bore the embossed forms of a lion and a cross (Fig. 13). The architecture and finds from Stratum V indicate that this must have been a civil center in the Byzantine period.

In Stratum IV (Plans 1–4), dated to the end of the Byzantine period, some of the structures in Area A were rebuilt or renovated, and a church was built in Area C. A bread stamp found in one of the structures in Area A was adorned with a cross and an inscription, mentioning the name Stephen (see Di Segni, this volume). The nature of the architecture, the finds from Strata IV (Figs. 16–19) and V, and a marble capital mentioning St. Stephen of Menois, found on the surface some years previously, all point to the existence of a monastery and a church dedicated to St. Stephen at Ḥorbat Ma'on.

The inhabitants of Stratum III (Plans 1–4; Fig. 20), in the Early Islamic period, reused some of the Byzantine building remains and made use of some Byzantine ashlars to line a pit (Figs. 21–23). The site may have served as a way-station on the road to Gaza.

In the late Islamic period (Strata II–I; Plans 5, 6), both strata are characterized by segments of poorly-made stone walls, ash layers, many pits and *ṭabuns*, attesting to the rural nature of the site (Figs. 24–30). Based on the coins (see Ariel and Berman, this volume), the site was used until the fourteenth century CE or perhaps slightly later.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Fig. 2. The excavation areas.
Fig. 3. Area C, a Persian-period amphora.
Fig. 4. Area A1, Stratum VI, Floor 3138, looking southeast.
Fig. 5. Areas A1 and A2, pottery from Stratum VI.
Plan 1. Area A1, Strata VI–III.

Plan 2. Area A2, Strata VI–IV.
Fig. 6. Area A1, glass vessels from Stratum VI.
Fig. 7. Area B, finds from Stratum VI.
Fig. 8. Area C, mortarium from Stratum VI.
Fig. 9. Area A1, Stratum V, Floor 3027, looking southeast.
Plan 3. Area B, Strata VI–V.
Plan 4. Area C, Strata V–III.
Fig. 10. Area B, Stratum V, pottery vessels *in situ* on Floor 424, looking southeast.
Fig. 11. Areas A1 and A2, Stratum V, local pottery vessels.
Fig. 12. Areas A1 and A2, Stratum V, imported pottery vessels.
Fig. 13. Area A1, Stratum V, gypsum stoppers.
Fig. 14. Area A1, Stratum V, small finds.
Fig. 15. Area B, Stratum V, pottery vessels, glass inlay and a fragment of a chancel screen.
Fig. 16. Area A1, Stratum IV, local pottery vessels from Building II, Room 1.
Fig. 17. Area A1, Stratum IV, imported pottery vessels from Building II, Room 1.
Fig. 18. Area A1, Stratum IV, glass vessels from Building II, Room 1.
Fig. 19. Area A1, Stratum IV, small finds from Building II, Room 1.
Fig. 20. Area A1, Stratum III, paving in L132, looking northeast.
Fig. 21. Areas A1 and A2, Stratum III, pottery and stone.
Fig. 22. Area C, Stratum III, pottery and metal finds.
Fig. 23. Area C, Stratum III, marble pieces and mosaic *tesserae* (not *in situ*).
Fig. 24. Area A1, Stratum II, pits, looking northeast.
Fig. 25. Area A1, Stratum II, burial of a dog, looking northeast.
Fig. 26. Area A2, water cistern in Stratum IV and walls from Stratum II, looking east.
Plan 5. Area A1, Strata II–I.
Plan 6. Area A2, Strata II–I, plan and section.
Fig. 27. Areas A1 and A2, Strata II–I, pottery vessels.
Fig. 28. Areas A1 and A2, Strata II–I, oil lamps.
Fig. 29. Areas A1 and A2, Strata II–I, marble pieces (not *in situ*).
Fig. 30. Areas A1 and A2, Strata II–I, jewelry.